

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΣ ΚΟΣΜΟΣ: Η ΣΧΕΣΗ ΤΟΥ ΜΕ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΤΟΝ ΝΕΟΤΕΡΟ
ΕΛΛΗΝΙΣΜΟ»
(Σε συνεργασία με το Ινστιτούτο Έρευνας Βυζαντινού Πολιτισμού)

Ιωάννης Η΄ Παλαιολόγος και η σχέση του με τη Δύση

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

του

Νικολάου Π. Κουβαράκη

Πτυχιούχου Σπουδών Ελληνικού Πολιτισμού του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου
(2016)

A.M.: 1013201805006

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Σοφία Καπετανάκη, Μόνιμη Επίκουρη Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
(επόπτρια)

Δήμητρα Δελλή, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
(μέλος)

Δημήτρης Βαχαβιώλος, διδάκτωρ Βυζαντινής Ιστορίας (μέλος)

Μυστράς, 2022

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η παρούσα διπλωματική εργασία έχει ως στόχο να παρουσιάσει κυρίως την πολιτική απέναντι στους Δυτικούς του Ιωάννη Η΄ Παλαιολόγου (1425-1448), ενός εκ των τελευταίων αυτοκρατόρων της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Επίσης, εξετάζει τις εξελίξεις σε πολιτικό, στρατιωτικό, οικονομικό και πνευματικό επίπεδο στο πρώτο μισό του 15^{ου} αιώνα.

Ο Ιωάννης Η΄ ανέβηκε στον θρόνο σε μία πολύ δύσκολη περίοδο για το Βυζάντιο, όταν το οθωμανικό κράτος είχε ξεπεράσει πια τα προβλήματα που κλήθηκε να αντιμετωπίσει μετά την ήττα του Βαγιαζήτ και εμφανίστηκε ιδιαίτερα δυνατό και διεκδικητικό. Η ανάγκη αναζήτησης συμμαχιών στη Δύση ήταν επιτακτική και αυτό επεδίωξε ο Ιωάννης με την συμμετοχή του στην Σύνοδο Φερράρας – Φλωρεντίας το 1438-39, σε μία ύστατη προσπάθεια να σώσει την αυτοκρατορία, παρά τις έντονες αντιδράσεις από μερίδα του κλήρου και του λαού.

Θέλω να ευχαριστήσω ιδιαίτερα την κυρία Γεωργία Ξανθάκη – Καραμάνου, Ομότιμη Καθηγήτρια του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου, για την έμπνευση που μου έδωσε ως διευθύντρια του Ινστιτούτου, η οποία με την παρουσία και τη διδακτική της επάρκεια έδωσε κύρος και ζωντάνια σε αυτό το πρόγραμμα σπουδών. Την κυρία Σοφία Καπετανάκη, Επίκουρο Καθηγήτρια του Τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου που με υποστήριξε στη μεταπτυχιακή μου εργασία, τα μέλη της εξεταστικής επιτροπής, την κυρία Δήμητρα Δελλή, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια του Τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου και τον διδάκτορα Ιστορίας κύριο Δημήτριο Βαχαβιώλο, καθώς και την κυρία Σταυρούλα Ορφανάκου, Θεολόγο αποσπασμένη στο ΙΝ.Ε.ΒΥ.Π., η οποία στάθηκε αρωγός σε οτιδήποτε χρειαστήκαμε κατά την διάρκεια του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	4
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Τα χρόνια μέχρι την άνοδο στον θρόνο.....	5
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Από την άνοδο στον θρόνο, το 1425, μέχρι το 1437.....	11
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Το σχίσμα μεταξύ των δύο Εκκλησιών, μία σύντομη επισκόπηση....	19
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Η Σύνοδος της Φερράρας-Φλωρεντίας 1437-1439.....	27
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: Η επιστροφή στην πρωτεύουσα και ο απόηχος της Ένωσης.....	37
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: Τα τελευταία χρόνια 1440-1448.....	44
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	48
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	50
Περίληψη.....	53
Summary.....	53

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο Ιωάννης Η΄, ο προτελευταίος αυτοκράτορας της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, που ανέβηκε στον θρόνο το 1425 μετά τον θάνατο του πατέρα του, φιλοδοξούσε να αναβιώσει το μεγαλείο της Αυτοκρατορίας. Στόχος αυτής της εργασίας είναι να παρουσιάσει την προσωπικότητά του και να αναδείξει, κατά το δυνατόν, τις προσπάθειες που κατέβαλε ώστε να διασφαλίσει την απαιτούμενη βοήθεια από τη Δύση απέναντι στους Οθωμανούς.

Η εργασία χωρίζεται σε έξι κεφάλαια· στο πρώτο γίνεται αναφορά στα χρόνια πριν την άνοδό του στον θρόνο το 1425. Στο δεύτερο κεφάλαιο προσπαθώ να αποτυπώσω την κατάσταση που επικρατεί στην Αυτοκρατορία και τα προβλήματα που καλείται να αντιμετωπίσει και να διαχειριστεί μέχρι και το 1437, όταν αποφάσισε να διαπραγματευτεί με την Δύση για την οργάνωση μίας σταυροφορίας εναντίον των Οθωμανών. Στο τρίτο κεφάλαιο γίνεται μία σύντομη ανασκόπηση των επαφών με την Δύση από προηγούμενους αυτοκράτορες με τον ίδιο στόχο, την αποστολή βοήθειας για την αντιμετώπιση των Τούρκων, καθώς και των διαφορών που χώριζαν τις δύο Εκκλησίες. Το τέταρτο κεφάλαιο είναι αφιερωμένο στο ταξίδι και την διαμονή του Αυτοκράτορα και της πολυπληθούς βυζαντινής αντιπροσωπείας στην Ιταλία καθώς και στην σύνοδο που πραγματοποιήθηκε αρχικά στη Φερράρα και κατόπιν στη Φλωρεντία. Στο πέμπτο κεφάλαιο γίνεται αναφορά στη στάση του λαού και του κλήρου, στις έντονες αντιδράσεις και στις συνέπειες για το εσωτερικό της Αυτοκρατορίας, όταν αυτή η Σύνοδος χώρισε την Κωνσταντινούπολη σε δύο ομάδες, τους ενωτικούς και τους ανθενωτικούς, σε μια περίοδο που δεν ήταν η κατάλληλη για διχόνοιες. Στο έκτο και τελευταίο παρουσιάζονται τα γεγονότα των τελευταίων οκτώ ετών από το 1440 έως και τον θάνατο του Ιωάννη Η΄ το 1448. Η εργασία ολοκληρώνεται με την παράθεση των συμπερασμάτων και αναλυτικής βιβλιογραφίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Τα χρόνια μέχρι την άνοδο στον θρόνο

Ο Ιωάννης Η΄ Παλαιολόγος, πρωτότοκος γιός του Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγου και της Ελένη Δραγάση, κόρης του Σέρβου δεσπότη Κωνσταντίνου Δραγάση¹, γεννήθηκε στις 18 Δεκεμβρίου του 1392 στην Κωνσταντινούπολη, σε μία περίοδο ιδιαίτερα παραγμένη. Ο πατέρας του, ήδη υποτελής στον Βαγιαζήτ, είχε καταλάβει τον θρόνο έναν χρόνο νωρίτερα χωρίς τη συγκατάθεση του Σουλτάνου, ο οποίος ως αντίποινα απαίτησε την προνομιακή μεταχείριση των Τούρκων εμπόρων της Κωνσταντινούπολης αλλά και την επιστροφή του Μανουήλ στη Μικρά Ασία, προκειμένου να συμμετάσχει σε εκστρατεία στη Μαύρη Θάλασσα². Επίσης, η αυτοκρατορία ήταν ταλαιπωρημένη από συνεχείς ενδοδυναστικές διαμάχες και περιορισμένη στον Μοριά και την Πρωτεύουσα³, αυτή που για αιώνες ήταν κυρίαρχη⁴.

Το 1393 οι Τούρκοι κατέκτησαν τη Βουλγαρία και, στα τέλη του έτους, ο Βαγιαζήτ σε μία επίδειξη ισχύος κάλεσε σε συνάντηση τους υποτελείς ηγεμόνες των Βαλκανίων στις Σέρρες, ανάμεσά τους και τον Μανουήλ, προκειμένου να τους νουθετήσει και να εκμηδενίσει κάθε πιθανότητα ανυπακοής τους⁵. Στην επόμενη, όμως, πρόσκληση του Σουλτάνου ο Μανουήλ δεν ανταποκρίθηκε με αποτέλεσμα την από ξηράς πολιορκία της Κωνσταντινούπολης για οκτώ χρόνια. Όλες οι πύλες εισόδου στην πόλη ήταν αποκλεισμένες, κανείς δεν μπορούσε να μπει και να βγει, τα χωράφια έμειναν ακαλλιέργητα και τον κόσμο μάστιζε λιμός. Επιθέσεις δέχτηκε την ίδια εποχή και ο Μοριάς⁶. Οι Οθωμανοί φαίνονταν αήττητοι και οι συνεχείς επιτυχίες τους ανησύχησαν κυρίως την Ουγγαρία αλλά και τους Δυτικούς, που αντιλήφθηκαν πλέον τον κίνδυνο και την ανάγκη να οργανωθεί ένας αγώνας των χριστιανικών κρατών εναντίον τους⁷.

Το 1395, μετά τις εκκλήσεις του βυζαντινού Αυτοκράτορα, με πρωτοβουλία του Σιγισμούνδου της Ουγγαρίας και την υποστήριξη των δύο Παπών, Βενέδικτου και Βονιφάτιου, άρχισε να συγκεντρώνεται στρατός ιπποτών και στόλος που, πριν ξεκινήσει, αριθμούσε περίπου 100.000 άνδρες. Ατυχώς, η εκστρατεία αυτή απέτυχε,

¹ Norwich (1999) 540

² Nicol (1996) 465-466· Norwich (1999) 539-540

³ Ostrogorsky (2006), τ. Γ΄, 250

⁴ Runciman (1995) 20

⁵ Nicol (1996) 470-473· Norwich (1999) 540-541

⁶ Δούκας (1997) XIII.6· Ostrogorsky (2006), τ. Γ΄, 250

⁷ Ostrogorsky (2006), τ. Γ΄, 252

αφού, στην σύγκρουση των δύο στρατών που έγινε στη Νικόπολη της Βουλγαρίας το 1396, οι Χριστιανοί ηττήθηκαν κατά κράτος από τους Οθωμανούς⁸. Ο νικητής Βαγιαζήτ «λίαν έπαρθείς»⁹ συνέχισε την ασφυκτική πολιορκία της Κωνσταντινούπολης ενώ ο στρατός του κατέκλυσε τον ελλαδικό χώρο από την Θεσσαλία μέχρι τη νότιο Πελοπόννησο -τα λιμάνια της Μεθώνης και της Κορώνης-, λεηλατώντας και καταστρέφοντας¹⁰. Σύμφωνα με τον ιστοριογράφο Μιχαήλ Δούκα, ο Σουλτάνος, στην άρνηση του Αυτοκράτορα και του λαού να παραδώσουν την πρωτεύουσα και εκμεταλλευόμενος την ταλαιπωρία και την ασιτία που μάστιζε τους κατοίκους, απαίτησε την αναγόρευση ως Αυτοκράτορα του ανιψιού του Μανουήλ, Ιωάννη Ζ΄, που ήταν όμηρός του, ώστε να προχωρήσει σε λύση της πολιορκίας και σύναψη ειρήνης¹¹.

Κατά την διάρκεια των ετών 1397-1398, ο Μανουήλ απέστειλε αντιπροσώπους στους βασιλείς της Αγγλίας, της Γαλλίας, της Αραγωνίας, στον Μεγάλο Δούκα της Μόσχας και τον Πάπα για να ζητήσει τη βοήθειά τους και να προκαλέσει μία νέα σταυροφορία. Η σταυροφορία δεν πραγματοποιήθηκε, συγκεντρώθηκαν όμως χρήματα με πρωτοβουλία του Πάπα Βονιφάτιου Θ΄, ενώ το 1399 έφθασε στην Κωνσταντινούπολη, ως απεσταλμένος του Κάρολου Στ΄, ο στρατηγός Μπουσικό με 1200 άνδρες¹². Αυτό που κατάφερε ο έμπειρος στρατηγός ήταν να πείσει τον Αυτοκράτορα να αποδεχτεί τον ανιψιό του, Ιωάννη Ζ΄, ως αντικαταστάτη του ενώ εκείνος να φύγει μαζί του για την Γαλλία προκειμένου να παρουσιάσει το αίτημά του στον Γάλλο βασιλιά αυτοπροσώπως¹³.

Έτσι, τον Δεκέμβριο του 1399, ο Μανουήλ με τη σύζυγο και τα παιδιά του έφυγαν από την Κωνσταντινούπολη για τη Μεθώνη, όπου τους εγκατέστησε¹⁴. Λίγο αργότερα, εκείνος έπλευσε με συνοδεία στη Βενετία και, αφού διέσχισε ένα μεγάλο μέρος της Ιταλίας, τον Ιούνιο του 1400 έφθασε στο Παρίσι όπου συναντήθηκε με τον βασιλιά Κάρολο Στ΄ από τον οποίο έλαβε υποσχέσεις για βοήθεια¹⁵. Κατόπιν, τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους πέρασε τη Μάγχη και συναντήθηκε στο Λονδίνο με τον βασιλιά της Αγγλίας Ερρίκο Δ΄ από τον οποίο επίσης έλαβε υποσχέσεις για αποστολή

⁸ Δούκας (1997) XIII.8· Nicol (1996) 476-478

⁹ Δούκας (1997) XIV.1

¹⁰ Nicol (1996) 479

¹¹ Δούκας (1997) XIV.2

¹² Nicol (1996) 481-482

¹³ Στο ίδιο, 482-483

¹⁴ Δούκας (1997) XIV.5

¹⁵ Nicol (1996) 485

στόλου και στρατού προκειμένου να τον συνδράμει στη διάσωση της Κωνσταντινούπολης, υπόσχεση που ποτέ δεν υλοποιήθηκε¹⁶. Τουλάχιστον, ο Ερρίκος παρέδωσε στον Μανουήλ το ποσό των 4.000 λιρών που προερχόταν από εράνους¹⁷. Όλες του οι συναντήσεις στο Παρίσι, κατά το ταξίδι της επιστροφής του, με βασιλείς, πρίγκιπες, κληρικούς και λόγιους καθώς και οι ελπίδες του για μία διεθνή σταυροφορία αποδείχτηκαν μάταιες, κάτι που αντιλήφθηκε ο αυτοκράτορας, όπως φαίνεται από την επιστολή που έστειλε στον Ιωάννη Ζ'¹⁸.

Εν τω μεταξύ, κατά την παραμονή του στο Παρίσι (1401-1402), και ενώ η Κωνσταντινούπολη βρισκόταν ακόμη υπό πολιορκία από τον Βαγιαζήτ, ο Μανουήλ πληροφορήθηκε τη μεγάλη ήττα που υπέστη ο Σουλτάνος στην Άγκυρα (Ιούλιο 1402) από τον μογγόλο Τιμούρ και αποφάσισε να επιστρέψει. Η βυζαντινή αυτοκρατορία είχε πάρει παράταση ζωής για πενήντα χρόνια ακόμη¹⁹. Ο αυτοκράτορας έφθασε στη Κωνσταντινούπολη τον Ιούνιο του 1403, αφού πρώτα πέρασε από την Μεθώνη και παρέλαβε την σύζυγο και τα παιδιά του²⁰.

Μετά την ήττα του Βαγιαζήτ ο Ιωάννης Ζ', που είχε αναλάβει την διαχείριση των υποθέσεων της αυτοκρατορίας, είχε προβεί στην υπογραφή συνθήκης με τον αδύναμο πρωτότοκο γιο του σουλτάνου, Σουλεϊμάν, τους Σέρβους και τους Βενετούς με ιδιαίτερα ευνοϊκούς όρους για το Βυζάντιο, όπως την απαλλαγή από την υποτέλεια και την εδαφική επέκταση με την ανάκτηση εδαφών²¹. Επίσης, ο δεκαετής εμφύλιος πόλεμος μεταξύ των διαδόχων του Βαγιαζήτ, που ανέδειξε νικητή τον Μωάμεθ Α' το 1413 με τη βοήθεια των Σέρβων και των Βυζαντινών, ευνόησε τον Αυτοκράτορα, ο οποίος διασφάλισε με συνθήκη τα εδάφη και τα προνόμια που του είχαν παραχωρηθεί δέκα χρόνια νωρίτερα, καθώς και μία περίοδο συνεργασίας και ειρηνικής διαβίωσης με τους Οθωμανούς²².

Εκείνη την εποχή, στο προσκήνιο ήρθε ο Ιωάννης, ο οποίος το 1414 με απόφαση του πατέρα του νυμφεύτηκε την Άννα, κόρη του δούκα της Μόσχας Βασιλείου Α', η οποία όμως πέθανε τον Αύγουστο του 1417 από επιδημία πανώλης που έπληξε και την

¹⁶ Στο ίδιο, 486-487

¹⁷ Norwich (1999) 543

¹⁸ Nicol (1996) 488

¹⁹ Ostrogorsky (2006) 258-259

²⁰ Δούκας (1997) XVIII.1

²¹ Nicol (1996) 500

²² Ostrogorsky (2006) 260

Κωνσταντινούπολη²³. Το 1414, ο Ιωάννης ανέλαβε ως συναυτοκράτορας τη διακυβέρνηση, καθώς ο πατέρας του μετέβη στην Θεσσαλονίκη και κατόπιν, το 1415, στην Πελοπόννησο - στον Μυστρά - όπου είχε αναπτυχθεί και συντηρείτο έντονη πνευματική και καλλιτεχνική δραστηριότητα, λόγω και της εκεί παρουσίας λογίων, όπως ο Γεώργιος Πλήθων Γεμιστός²⁴. Στην Πελοπόννησο, για να την προστατεύσει, έχτισε στο Εξαμίλι τείχος με πύργους εντός μόλις 25 ημερών²⁵.

Παρά την περίοδο ειρήνης που διήγε με τους Τούρκους, ο Μανουήλ είχε τις επιφυλάξεις του για το μέλλον και δεν σταμάτησε τις προσπάθειες δημιουργίας ενός χριστιανικού μετώπου, παρά τις δυσκολίες που προέκυπταν λόγω του σχίσματος μεταξύ των δύο Εκκλησιών. Η σύνοδος της Κωνσταντίας, που πραγματοποιήθηκε το 1414-1418 για να επιλύσει εσωτερικά προβλήματα της δυτικής Εκκλησίας, φάνηκε ως ευκαιρία για τον Αυτοκράτορα να αποκομίσει έστω μία υπόσχεση βοήθειας, αλλά ήταν τόσο σοβαρά και επείγοντα άλλα ζητήματα που ο νέος Πάπας, Μαρτίνος Ε΄, δεν είχε την δυνατότητα να αξιολογήσει τις προτάσεις του Μανουήλ²⁶. Εντούτοις, έδειξε την εύνοιά του προς τους βυζαντινούς με δύο παραχωρήσεις, μία εκ των οποίων αφορούσε την βασιλική οικογένεια, αποδεχόμενος το αίτημα του αυτοκράτορα οι γιοί του να μπορέσουν να παντρευτούν καθολικές, χωρίς εκείνες να αλλάξουν το θρήσκευμά τους²⁷, με σκοπό να βελτιωθούν οι σχέσεις των δύο Εκκλησιών²⁸. Έτσι, ο Μανουήλ με την συνδρομή του Πάπα επέλεξε συζύγους για τον Θεόδωρο και τον Ιωάννη, ο οποίος είχε σταλεί το 1416 για δύο χρόνια στον Μυστρά προκειμένου να ασκηθεί στη διοίκηση κοντά στον δεσπότη αδελφό του²⁹.

Η μέλλουσα σύζυγος του Ιωάννη, η Σοφία, κόρη του μαρκήσιου Θεόδωρου Μόντη της Φερράρας (Μομφερράτου)³⁰ έφθασε στην Κωνσταντινούπολη το 1420 και ο γάμος, που ήταν ο δεύτερος για τον Ιωάννη, πραγματοποιήθηκε τον Ιανουάριο του 1421 στην Αγία Σοφία, ενώ ακολούθησε και η στέψη του σε συναυτοκράτορα³¹, καθώς ο Μανουήλ είχε πλέον γεράσει. Ο γάμος, όμως, ήταν μία αποτυχία, αφού ο βασιλιάς «ην

²³ Δούκας (1997) XX.3 και σημ. 78· Σφραντζής (2006) V.2

²⁴ Nicol (1996) 513

²⁵ Runciman (2017) 80-81

²⁶ Nicol (1996) 516-17

²⁷ Runciman (2017) 82

²⁸ Nicol (1996) 517

²⁹ Runciman (2017) 83

³⁰ Δούκας (1997) XX.5 και σημ. 79· Σφραντζής (2006) VI.2

³¹ Σφραντζής (2006) VI.2

μη στέργνων την σύνοικον»³² με αποτέλεσμα πέντε χρόνια αργότερα, το 1426, η Σοφία να δραπετεύσει στην πατρίδα της, «διέφυγε φυγοῦσα»³³, με μία γενουάτικη διήρη³⁴ διότι ο σύζυγός της αδιαφορούσε για εκείνη³⁵. Την ίδια χρονιά, ο Ιωάννης Η΄ έστειλε προξενιό στον βασιλιά της Τραπεζούντας, Αλέξιο Δ΄ Κομνηνό, προκειμένου να παντρευτεί την κόρη του Μαρία. Ο γάμος έγινε τον Σεπτέμβριο του 1427³⁶ και διήρκεσε μέχρι το 1439, όταν και απεβίωσε η Μαρία³⁷ από λοιμό³⁸ πριν επιστρέψει ο Ιωάννης από την Ιταλία.

Τον Μάιο του 1421 ο Σουλτάνος Μωάμεθ Α΄ απεβίωσε αιφνίδια μετά την επιστροφή του από την Ασία, όπου είχε μεταβεί, και διάδοχός του ορίστηκε ο Μουράτ Β΄, τον οποίο ο βυζαντινός αυτοκράτορας αναγνώρισε. Εντούτοις, ο Ιωάννης Η΄, ο Δημήτριος Καντακουζηνός και άλλοι αποφάσισαν να υποστηρίξουν τον Μουσταφά, τον διεκδικητή του θρόνου του σουλτανάτου. Σύμφωνα με τον Σφραντζή, ο γηραιός Μανουήλ δεν προέκρινε αυτή την πρόταση ως εξόχως ριψοκίνδυνη, όμως υποχώρησε λέγοντας «ὡς θέλεις ποιήσον· ἐγὼ γάρ εἰμι, υἱέ μου, καὶ γέρων καὶ ἀσθενὴς καὶ ἐγγὺς τοῦ θανάτου, τὴν δὲ βασιλείαν καὶ τὰ αὐτῆς δέδωκα πρὸς σε, καὶ ποιήσον ὡς θέλεις»³⁹. Ως αντίποινα για την πρωτοβουλία εκ μέρους των βυζαντινών, ο νέος σουλτάνος πολιορκήσε την Κωνσταντινούπολη από τον Ιούνιο μέχρι τον Σεπτέμβριο του 1422. Για ακόμη μία φορά η πόλη σώθηκε χάρις στην άμυνα που προέβαλε ο Ιωάννης Η΄ και οι υπερασπιστές της, όμως, η περίοδος ειρήνης μεταξύ των Τούρκων και των βυζαντινών είχε παρέλθει ανεπιστρεπτή⁴⁰ και «άρχισε η επιθανάτια πάλη της βυζαντινής αυτοκρατορίας»⁴¹.

Τον Μάιο του 1423 και ενώ η Θεσσαλονίκη συνέχιζε να είναι αποκλεισμένη, οι Τούρκοι με επικεφαλής τον στρατηγό του Σουλτάνου, Τουραχάν, επέδραμαν στην Πελοπόννησο και έφθασαν μέχρι τον Ισθμό, όπου κατέστρεψαν τα τείχη του Εξαμιλίου και προχώρησαν μέχρι τον Μυστρά καταστρέφοντας και λεηλατώντας. Λίγο αργότερα,

³² Δούκας (1997) XX.6

³³ Σφραντζής (2006) XIV.2

³⁴ Δούκας (1997) XX.6

³⁵ Κοτζάμπαση (2017) 43

³⁶ Δούκας (1997) XX.7 και σημ. 80· Σφραντζής (2006) XIV.3-4

³⁷ Δούκας (1997) XXXI.7· Σφραντζής (2006) XXIV.3

³⁸ Runciman (2017) 93

³⁹ Σφραντζής (2006) VIII.3

⁴⁰ Nicol (1996) 521

⁴¹ Ostrogorsky (2006) 262

ο Ανδρόνικος Παλαιολόγος, αδυνατώντας να προασπίσει την Θεσσαλονίκη, που υπέφερε από έλλειψη τροφίμων, την παρέδωσε στους Βενετούς⁴².

Οι εξελίξεις αυτές ανάγκασαν τον Ιωάννη Η΄ τον Νοέμβριο του 1423 να ξεκινήσει ένα ταξίδι αρχικά προς τη Βενετία και κατόπιν στην Ουγγαρία προκειμένου⁴³, αφενός να μεσολαβήσει ώστε να βελτιωθούν οι μεταξύ τους σχέσεις, αφετέρου για να τους παρακινήσει να στείλουν βοήθεια στην Κωνσταντινούπολη⁴⁴. Μέχρι να επιστρέψει ο Ιωάννης έναν χρόνο αργότερα, τον Νοέμβριο του 1424, χωρίς να έχει αποκομίσει κάτι, ο Μανουήλ, ήρθε σε επωφελή για την αυτοκρατορία συμφωνία με τους Τούρκους⁴⁵, αναγνωρίζοντας τις τουρκικές κτήσεις και πληρώνοντας φόρο υποτελείας⁴⁶.

Τον Ιούλιο του 1425 ο Μανουήλ απεβίωσε και έναν μήνα μετά ο Ιωάννης Η΄ ανέλαβε πλέον μόνος του τα ηνία της αυτοκρατορίας⁴⁷. Ο Μανουήλ είχε εμπιστευτεί τα ακόλουθα στον Σφραντζή το 1422 «Ο γιός μου νομίζει πως είναι μεγάλος αυτοκράτορας. Ίσως και να είναι από τέτοια στόφα. Όμως στην πραγματικότητα δεν είναι ενήλικος, γιατί περιμένει πράγματα που δεν ταιριάζουν στην ηλικία του. Αυτό που χρειάζεται σήμερα η αυτοκρατορία δεν είναι ένας απλός αυτοκράτορας αλλά ένας καλός διαχειριστής»⁴⁸.

⁴² Runciman (2017) 86-87

⁴³ Σφραντζής (2006) XII.3

⁴⁴ Nicol (1996) 523

⁴⁵ Σφραντζής (2006) XII.4

⁴⁶ Σαββίδης (2003) 98

⁴⁷ Σφραντζής (1838) II.1

⁴⁸ Nicol (1996) 529

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Από την άνοδο στον θρόνο, το 1425, μέχρι το 1437

Ο Ιωάννης Η΄ ήταν ο προτελευταίος (86^{ος}) αυτοκράτορας του Βυζαντίου και μέλος της οικογένειας των Παλαιολόγων η οποία διοίκησε την αυτοκρατορία περίπου διακόσια χρόνια⁴⁹. Όταν ανέβηκε στον θρόνο, το 1425, η κατάσταση στην αυτοκρατορία ήταν απελπιστική. Το κράτος που θα κυβερνούσε είχε ιδιαίτερος συρρικνωθεί - αποτελείτο από την Κωνσταντινούπολη και την γύρω περιοχή, τις κτήσεις του Εύξεινου Πόντου και της Προποντίδας, τη Λήμνο και το Δεσποτάτο του Μορέως - ήταν οικονομικά αποδυναμωμένο⁵⁰ και είχε υποστεί απώλειες στο έμψυχο δυναμικό του λόγω των πολιορκιών και των επιδημιών⁵¹. Μόνη φωτεινή εξαίρεση το Δεσποτάτο του Μοριά με πρωτεύουσα τον Μυστρά, ο οποίος αναδείχθηκε σε ένα διοικητικό και πολιτισμικό κέντρο, σε μία πνευματική πρωτεύουσα με παλάτια, βιβλιοθήκες, σχολεία, εκκλησίες και μοναστήρια αλλά κυρίως με διακεκριμένους κατοίκους πνευματικούς άνδρες, όπως ο Δημήτριος Κυδώνης, ο Βησσαρίων, ο Πλήθων, κ.α⁵², «μία μικρή μειονότητα, που ζούσε σε ένα νησί πολιτισμού μέσα σε ... μία θάλασσα βαρβαρότητας και άγνοιας»⁵³.

Ο Μοριάς, που διοικήθηκε από τους τρεις αδελφούς του Ιωάννη, τον Θεόδωρο, τον Δημήτριο και τον Κωνσταντίνο, ευημερούσε και η οικονομία του γνώριζε άνθηση με βασικούς τομείς τη γεωργία, την παραγωγή κρασιού, το αλάτι και το μετάξι. Τα παραγόμενα αυτά προϊόντα διακινούνταν μέσω των λιμανιών της Κορώνης, της Μεθώνης, της Μονεμβασίας και του Ναυπλίου, τα οποία μαζί με τον έλεγχο του εμπορίου είχαν περάσει πλέον στα χέρια των Βενετών⁵⁴. Εκείνη την εποχή της ανάπτυξης, ίσως ο Μοριάς θα μπορούσε να αποδειχθεί σανίδα σωτηρίας για την αυτοκρατορία, εάν, όπως πρότεινε ο φιλόσοφος Γεώργιος Γεμιστός Πλήθων, προχωρούσαν σε ανασυγκρότηση της οικονομίας, της κοινωνίας και της διοίκησης, θέματα για τα οποία είχε καταθέσει προτάσεις στον αυτοκράτορα Μανουήλ Β΄ και στον δεσπότη της περιοχής Θεόδωρο γύρω στο 1415-1418⁵⁵. Καμία, όμως, από τις προτάσεις

⁴⁹ Γιόκαρης (2015) 166-167

⁵⁰ Στο ίδιο, 165

⁵¹ Norwich (1999) 550-551

⁵² Nicol (1996) 533

⁵³ Στο ίδιο, 535

⁵⁴ Στο ίδιο, 532-533

⁵⁵ Στο ίδιο, 536-538

του δεν εισακούστηκε από τον ήδη γερασμένο και κουρασμένο αυτοκράτορα. Όλα είχαν αφηθεί στα χέρια της Θείας Πρόνοιας⁵⁶.

Η επίθεση των Τούρκων στην Πελοπόννησο το 1423 και η καταστροφή του Εξαμιλίου δεν οδήγησε, ευτυχώς, στην κατάκτηση της περιοχής, ανέδειξε, όμως, την αδυναμία συνεργασίας των βυζαντινών και των Λατίνων εναντίον του κοινού εχθρού, των Τούρκων. Αντί, έστω και τότε, να συνασπιστούν, αναλώθηκαν οι μεν βυζαντινοί σε πόλεμο με τον Κάρολο Τόκκο, ο οποίος είχε εξαγοράσει την Γλαρέντζα, οι δε Λατίνοι σε μία προσπάθεια να επεκταθούν στην Πελοπόννησο και κυρίως να αυξήσουν την επιρροή τους στην Πάτρα, που πρόσφατα είχε αποκτήσει Λατίνο αρχιεπίσκοπο⁵⁷.

Το 1426 ο Ιωάννης Η΄ ξεκίνησε μία εκστρατεία εναντίον του Κάρουλου Τόκκο, του δεσπότη της Ηπείρου και κόμητα της Κεφαλληνίας, προκειμένου να τον εκδιώξει από τον Μοριά. Ο νέος αυτοκράτορας, έχοντας μαζί του τον αδελφό του Κωνσταντίνο και τον Γεώργιο Σφραντζή, έφθασε στον Μυστρά τον Δεκέμβριο του ίδιου χρόνου και αμέσως προχώρησε προς την Γλαρέντζα, την οποία πολιορκήσε από στεριά και θάλασσα⁵⁸. Το 1427 σε ναυμαχία που έγινε κοντά στις Εχινάδες νήσους στην είσοδο του Πατραϊκού κόλπου, ο βυζαντινός στόλος με επικεφαλής τον ναύαρχο Λεοντάρη κατανίκησε τον στόλο του Τόκκο⁵⁹. Μετά τη νίκη αυτή, την τελευταία των βυζαντινών στη θάλασσα⁶⁰, ο Κάρολος Τόκκο σταμάτησε τις διεκδικήσεις του στην Πελοπόννησο, προίκισε την ανιψιά του, η οποία παντρεύτηκε τον Κωνσταντίνο Παλαιολόγο, τον αδελφό του αυτοκράτορα, με την Γλαρέντζα και την Ήλιδα και επέστρεψε στην Ήπειρο⁶¹.

Ο Ιωάννης Η΄ θέλησε να διασφαλίσει τον Κωνσταντίνο, τον οποίο αρχικά προόριζε για αντικαταστάτη του Θεόδωρου, του δεσπότη του Μυστρά, ο οποίος το 1423 είχε εκφράσει την επιθυμία να αποσυρθεί σε μοναστήρι κυρίως λόγω προβλημάτων στον γάμο του. Το 1427, όμως, είχε αλλάξει γνώμη και αρνήθηκε να παραιτηθεί υπέρ του αδελφού του, κίνηση που, όπως λέει ο Σφραντζής, «ἦν αἴτιον πολλῶν κακῶν»⁶². Εντούτοις, στα τέλη του 1428 μετά την αποτυχία κατάληψης της Πάτρας και πριν

⁵⁶ Στο ίδιο, 539

⁵⁷ Μαλτέζου (1980) 288

⁵⁸ Nicol (1993) 30

⁵⁹ Runciman (2017) 87

⁶⁰ Μαλτέζου (1980) 288

⁶¹ Nicol (1993) 31

⁶² Σφραντζής (2006) XVI.4

αναχωρήσει για την Κωνσταντινούπολη, ο αυτοκράτορας έπεισε τον Θεόδωρο να παραχωρήσει στον Κωνσταντίνο την Βοστίτζα (Αίγιο) καθώς και κτήσεις του στην Μεσσηνία και την Μάνη, ενώ στον Θωμά, παραχώρησε μία περιοχή στα Καλάβρυτα⁶³. Επίσης, συμφώνησε μυστικά με τον Κωνσταντίνο να προσπαθούσε μία ακόμη φορά να καταλάβει την Πάτρα. Σε περίπτωση επιτυχίας, ο Κωνσταντίνος θα παρέμενε στον Μοριά, ενώ σε αντίθετη περίπτωση θα επέστρεφε στις κτήσεις του στη Μαύρη Θάλασσα⁶⁴.

Τον Μάρτιο του 1429 ξεκίνησε η πολύμηνη πολιορκία της Πάτρας από τον Κωνσταντίνο, η οποία έληξε με την παράδοση και του κάστρου της τον Ιούλιο του 1430, γεγονός που προκάλεσε την αντίδραση τόσο των Βενετών, όσο και των Τούρκων χωρίς, όμως, συνέπειες για τους Βυζαντινούς. Την ίδια εποχή, ο Θωμάς Παλαιολόγος ανάγκασε τον Γενουάτη πρίγκιπα της Αχαΐας Ζαχαρία Κεντυρίωνα να παραιτηθεί, να παντρεύει την κόρη του Κατερίνα με τον Θωμά και να τους δώσει τις κτήσεις του προίκά⁶⁵. Τώρα πια, το μεγαλύτερο τμήμα της Πελοποννήσου ανήκε στους τρεις αδελφούς, Κωνσταντίνο, Θωμά και Θεόδωρο, εκτός από τη Μεθώνη, την Κορώνη, το Άργος και το Ναύπλιο που ανήκαν στους Βενετούς⁶⁶. Ενώ στον νότο οι βυζαντινοί είχαν επικρατήσει των Φράγκων, ίσως για πρώτη φορά από την εποχή του Μιχαήλ Η΄ (1261-1282), στον βορρά οι Τούρκοι συνέχιζαν να πιέζουν και να είναι απειλητικοί. Ο Μουράτ Β΄, ο οποίος είχε ήδη συνάψει συνθήκη ειρήνης το 1428 με τον ηγεμόνα των Ούγγρων Σιγισμούνδο, κινήθηκε εναντίον της Θεσσαλονίκης προκειμένου να την καταλάβει⁶⁷.

Η Θεσσαλονίκη είχε πολιορκηθεί και κατά το παρελθόν. Αρχικά, για τέσσερα χρόνια, από το 1383 μέχρι το 1387, όταν την διοικούσε ο Μανουήλ Β΄. Εκείνον τον καιρό οι Τούρκοι είχαν γίνει ιδιαίτερα απειλητικοί τόσο για τους Βυζαντινούς όσο και για τους Σέρβους. Ο Μανουήλ προσπάθησε να αντεπιτεθεί, αλλά η υπεροχή των αντιπάλων ήταν προφανής. Αφού οι Τούρκοι κατέλαβαν τις Σέρρες, το 1383, προήλασαν προς την Θεσσαλονίκη⁶⁸, η οποία ήταν πολύ καλά οχυρωμένη ενώ υπήρχε και η δυνατότητα εφοδιασμού της από την θάλασσα⁶⁹. Η αποστολή για τον στρατηγό

⁶³ Runciman (2017) 88

⁶⁴ Nicol (1993) 33

⁶⁵ Nicol (1996) 541

⁶⁶ Μαλτέζου (1980) 288

⁶⁷ Ζαχαριάδου (1980) 202

⁶⁸ Ostrogorsky (2006) 246

⁶⁹ Nicol (1996) 449

του Σουλτάνου Μουράτ Α΄ δεν ήταν εύκολη, αφού, όταν ζήτησε από τον Μανουήλ να του την παραδώσει, εκείνος αρνήθηκε. Κατά την διάρκεια της πολιορκίας ο Μανουήλ εμπύχωνε τους κατοίκους της πόλης και προσπάθησε μέσω της διπλωματίας να λάβει βοήθεια τόσο από τον Acciaiuoli της Κορίνθου, τον αδελφό του Θεόδωρο, τον δεσπότη του Μοριά, τον Πάπα και τους Βενετούς, αλλά χωρίς αποτέλεσμα. Συνέπεια αυτού ήταν ο αποκλεισμός να γίνει δυσβάστακτος, λόγω της έλλειψης τροφίμων με αποτέλεσμα τη δυσφορία και τη δυσαρέσκεια των κατοίκων απέναντι στον Μανουήλ. Εν τέλει ο Μανουήλ, τον Απρίλιο του 1387, πιεζόμενος απέπλευσε από την Θεσσαλονίκη και η πόλη, μετά από λίγες ημέρες, παραδόθηκε ειρηνικά στους Τούρκους⁷⁰.

Η Θεσσαλονίκη πολιορκήθηκε εκ νέου το 1422, όταν στον θρόνο της αυτοκρατορίας ήταν πλέον ο Μανουήλ Β΄ και Δεσπότης της πόλης ο γιός του Ανδρόνικος. Ο νεαρός αλλά σοβαρά ασθενής Δεσπότης της, όταν η πολιορκία έγινε ασφυκτική και ο επισιτισμός αδύνατος, την παρέδωσε στη Δημοκρατία της Βενετίας ώστε να την υπερασπιστεί απέναντι στους Τούρκους πολιορκητές⁷¹ και εκείνοι διατείνονταν ότι θα την μετέτρεπαν νε «νέα Βενετία»⁷². Σύμφωνα με τον ιστορικό Δούκα, αμέσως μετά την παράδοση οι Τούρκοι άρχισαν τις επιθέσεις και τις πιέσεις υποστηρίζοντας ότι «ή πόλις αύτη ήμετέρα ύπάρχει· ει γάρ ήμεϊς ταύτην άσθενοῦσαν οὐκ άπεδείξαμεν, οὐκ άν εις ύμᾶς άπέκλινεν». Ως εκ τούτου, επτά χρόνια αργότερα, οι Βενετοί, μη μπορώντας να διαχειριστούν την κατάσταση, προσπάθησαν να συνάψουν ειρήνη με τους Τούρκους η οποία απέβη άκαρπη. Το μόνο που αποκόμισαν οι πρεσβευτές τους από τον Μουράτ Β΄ ήταν η απειλή «Η πόλις αύτη πατρικόν μου κτῆμά έστι και ό έμὸς πάππος Παγιαζήτ δυνάμει χειρι παρὰ τῶν Ρωμαίων ταύτην έλαβε ... μετανάστητε, ει βούλεσθε· ει δέ μή, έρχομαι ταχύ»⁷³.

Τον Μάρτιο του 1430, αφού ο στρατηγός του Μουράτ Β΄, Χαμζάς που πολιορκούσε την Θεσσαλονίκη, προετοίμασε τις κλίμακες και διάφορες άλλες πολιορκητικές μηχανές, ειδοποίησε τον Μουράτ Β΄ να έρθει από τις Σέρρες όπου βρισκόταν προκειμένου να κάνουν την τελική επίθεση στην πόλη. Σύμφωνα με Οθωμανική παράδοση, ο σουλτάνος Μουράτ Β΄ «ρώτησε τους βεζίρηδες του: «Είναι πολύ μακριά η Θεσσαλονίκη;», κι αυτοί του απάντησαν: «Είναι τρεις ημέρες από τις

⁷⁰ Ζαχαριάδου (1980) 191

⁷¹ Nicol (1996) 526-527

⁷² Nicol (1997) 149

⁷³ Δούκας (1997) XXIX.4

Σέρρες!». Τότε ο βασιλιάς μας ο ένδοξος ξεσηκώθηκε και είπε: «Γιατί στεκόμαστε λοιπόν; Βιαστείτε να ετοιμάζετε την έφοδό μας!». ... μάζεψαν τηλεβόλα και μπάλες, καλέσανε τα πλοία από την Καλλίπολη, έκρουσαν τα τύμπανα κι ετοιμάστηκαν για εκστρατεία. Προχώρησαν και έφτασαν μπροστά στο φρούριο της Θεσσαλονίκης, ενώ ταυτόχρονα είχαν φτάσει εκεί κι άλλοι πολεμιστές δικοί μας από τα γύρω χωριά⁷⁴. Τότε, ο Μουράτ Β΄ «έκήρυξε διά τῆς σάλπιγγος, λέγων· «Ἴδού, δίδωμι πάντα τὰ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ὑμᾶς· ἄνδρας, γυναῖκας, παιδιά, ἄργυρον, χρυσόν· μόνον τὴν πόλιν ἐμὲ ἄφετε». Τα ξημερώματα της 29ης Μαρτίου άρχισε η άνιση μάχη, αφού οι Τούρκοι ήταν πολυπληθέστεροι των υπερασπιστών της πόλης, με αποτέλεσμα οι εχθροί να εισέλθουν εύκολα στην πόλη «ὡς σμηνος μελισσῶν»⁷⁵. «Ἐάλω Θεσσαλονίκη, φεῦ, καὶ ὑπέπεσε τοῖς ἐχθροῖς ἢ καλλίστη τῶν πόλεων, ὁ τῆς Δύσεως ὀφθαλμός, τῆς οἰκουμένης τὸ ἄγαλμα»⁷⁶

Αυτό που ακολούθησε μέσα στην πόλη περιγράφεται παραστατικά στο Χρονικό του αυτόπτη μάρτυρα Ιωάννη Αναγνώστη, «Διήγησις περὶ τῆς τελευταίας ἀλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης»⁷⁷. Ὅπως αναφέρει, ενώ οι Βενετοί εγκατέλειπαν την πόλη με τις γαλέρες τους, οι κάτοικοι έτρεχαν να κρυφτούν στα σπίτια τους, σε εκκλησίες, σε λαγούμια, ακόμη και σε μνήματα. Μάταια, όμως, αφού οι Τούρκοι επί τρεις ημέρες ανενόχλητοι κινήθηκαν μέσα στην πόλη, έσυραν στην αιχμαλωσία περίπου επτά χιλιάδες ανθρώπους - άνδρες, γυναίκες, παιδιά, ιερείς και μοναχούς - κατέστρεψαν και λεηλάτησαν ναούς και άλλα κτίρια⁷⁸, «ἐκόρεσεν τὴν ἀκόρεστον γνώμην ἢ τῶν ἱερῶν λαφύρων δαψίλεια· καὶ γὰρ ἀρχαιοπλουτος ἦν ἡ πόλις καὶ πρὸς εὐσέβειαν ἀπασῶν θερμότητι ὑπὸ τὸν ἥλιον. Τί δεῖ λέγειν τὸν ἰδιωτικὸν πλοῦτον, ὅσος αὐτοῖς προσεγένετο;»⁷⁹. Η κατάληψη της Θεσσαλονίκης και η λεηλασία που ακολούθησε ήταν σύμφωνα με τον Δούκα «ἀπαρχὴ κακὴ καὶ ἀπαίσιος ταῶν μελλόντων κακῶν ἐν τῇ βασιλευούσῃ»⁸⁰. Τρεις ημέρες μετά, ο Σουλτάνος διέταξε να σταματήσει η καταστροφή και επιδόθηκε στην αποκατάσταση της πόλης.

⁷⁴ Σαββίδης (2003) 294

⁷⁵ Δούκας (1997) XXIX.5

⁷⁶ Μάρκος Ευγενικός (1997) 25

⁷⁷ Για τον Ιωάννη Αναγνώστη βλ. Καρπόζηλος (2015), τ. Δ΄, 247-259.

⁷⁸ Τσάρας (1985) 56-58

⁷⁹ Μάρκος Ευγενικός (1997) 42

⁸⁰ Δούκας (1997) XXIX.5

Κατόπιν, έστειλε τον Σινάν, τον μπεηλέρμπεη της Ρουμελίας, στα Ιωάννινα, την πρωτεύουσα του Δεσποτάτου της Ηπείρου⁸¹, καθώς και μία επιστολή στα ελληνικά προς τους κατοίκους: «Βασιλεύς Μουράτ της Ανατολής και Δύσεως, γράφω εις εσάς τους Ιωαννίτας και σας συμβουλεύω να έλθετε θεληματικώς να μου παραδώσετε το κάστρο σας και να με προσκυνήσετε διά βασιλέα σας, διά να μη με κινήσετε εις θυμόν μέγαν και έλθω εναντίον σας με τα στρατεύματά μου και πάρω το κάστρο σας με το σπαθί μου. Και τότε πάθετε τα όσα έπαθαν και τα λοιπά κάστρα, όπου θεληματικώς δεν με επροσκύνησαν και εκατακόπησαν με το σπαθί μου, και υπό των στρατιωτών μου εσκλαβώθησαν και (εν) Ανατολή και Δύση επωλήθησαν»⁸². Στο ενδεχόμενο να έχουν την τύχη της Θεσσαλονίκης, οι κάτοικοι αποφάσισαν να παραδοθούν, πρόταση που έγινε ευμενώς αποδεκτή από τους Τούρκους. Ως εκ τούτου, η πόλη παραδόθηκε στις αρχές Οκτωβρίου του 1430 υπό τον όρο, που προβλεπόταν στο διάταγμα του Σινάν Πασά, να διατηρηθούν οι εκκλησίες και ο επίσκοπος της πόλης καθώς και οι ιδιοκτησίες των πολιτών⁸³.

Η κατάληψη των Ιωαννίνων αλλά κυρίως της Θεσσαλονίκης μέχρι τα τέλη του 1430 προβλημάτισαν και θορύβησαν τη Δύση. Το μεγαλύτερο μέρος του ελλαδικού χώρου ήταν πλέον υπό τουρκική κατοχή, οι Τούρκοι ήδη προχωρούσαν προς την Αλβανία και την Αδριατική και η Σερβία, η οποία θα μπορούσε να αντισταθεί μαζί με την Ουγγαρία, ήταν ήδη υποτελής του Σουλτάνου. Μόνη ακτίνα φωτός για την αυτοκρατορία ο Μοριάς, τον οποίο έπρεπε να διαφυλάξουν πάση θυσία. Το ίδιο έπρεπε, όπως φαίνεται, να κάνουν και οι Βενετοί με τις δικές τους κτήσεις στην περιοχή μετά την απώλεια της Θεσσαλονίκης⁸⁴.

Εν τω μεταξύ, ο Ιωάννης Η΄, μπροστά στον κίνδυνο να απολέσει και την Κωνσταντινούπολη αλλά και προκειμένου να βρει τρόπο να την προστατεύσει, αποφάσισε για ακόμη μία φορά να προστρέξει στον πάπα Μαρτίνο Ε΄ προτείνοντας τη σύγκληση συνόδου στην Κωνσταντινούπολη με κύριο θέμα την επίλυση του σχίσματος, του ακανθώδους αυτού ζητήματος που απασχολούσε το Βυζάντιο και τη Δύση από το 1054⁸⁵, παρά τις προειδοποιήσεις του πατέρα του, πριν τον θάνατό του, να μην αποθέτει

⁸¹ Nicol (1996) 546

⁸² Σαββίδης (2003) 295

⁸³ Ζαχαριάδου (1980) 202-203

⁸⁴ Nicol (1996) 548 και Nicol (1993) 36

⁸⁵ Nicol (1996) 548

τις ελπίδες του στους Δυτικούς⁸⁶. Η στρατηγική του, όμως, απέβλεπε σε μία συμφωνία με την Δυτική Εκκλησία και κατόπιν την από κοινού οργάνωση Σταυροφορίας εναντίον των Οθωμανών⁸⁷. Σύμφωνα με τον ιστορικό Γεώργιο Σφραντζή, τον Αύγουστο του 1430 επέστρεψε από τη Ρώμη η πρεσβεία που είχε στείλει ο Ιωάννης Η΄ τον χειμώνα (τέλη 1429-αρχές 1430) στον πάπα Μαρτίνο Ε΄ αποτελούμενη από τον μέγα στρατοπεδάρχη Μάρκο Γιαγρο (Ιαγάρη) και τον μέγα πρωτοσύγκελλο και ηγούμενο της Μονής του Παντοκράτορα, ιερομόναχο Μακάριο Μακρή. Μάλιστα, ήταν αυτοί οι δύο άνδρες που όρισαν τον Θωμά Παλαιολόγο δεσπότη του Μυστρά κατ' εντολή του Αυτοκράτορα⁸⁸.

Στις αρχές του 1431 και ενώ ετοιμάζονταν μία νέα αποστολή τους στην Ιταλία, στις 7 Ιανουαρίου ο Μακάριος Μακρής πέθανε από λοιμώδη νόσο στην Κωνσταντινούπολη⁸⁹. Για τον λόγο αυτό ορίστηκε νέα πρεσβεία αποτελούμενη από τους Μάρκο Ιαγάρη, τον Μακάριο Κουρούνα και τον Άγγελο Κλειδά, οι οποίοι όμως επέστρεψαν στην Κωνσταντινούπολη από την Καλλίπολη, όπου πληροφορήθηκαν τον θάνατο του πάπα Μαρτίνου Ε΄, στις 22 Φεβρουαρίου 1431⁹⁰.

Την ίδια εποχή στην Πελοπόννησο ο Κωνσταντίνος ήρθε σε επικοινωνία με την κυβέρνηση της Ραγούσας με σκοπό να συνάψει οικονομικές και εμπορικές συμφωνίες, ώστε να περιορίσει κατά το δυνατόν την διείσδυση των Βενετών. Ατυχώς, παρά το ενδιαφέρον που επέδειξε η Ραγούσα, στέλνοντας μάλιστα και έγγραφη πρόταση τον Φεβρουάριο του 1431, δεν υπογράφηκε ποτέ συμφωνία. Την άνοιξη οι Τούρκοι, ανησυχώντας για την δυναμική του Μοριά, έστειλαν τον Τουραχάν μπέη ο οποίος κατέστρεψε για μία ακόμη φορά το Εξαμίλι, ενώ η Πάτρα μαστιζόταν από λοιμό⁹¹. Ο Μοριάς, για να διατηρηθεί έναντι της ισλαμικής λαίλαπας, είχε ανάγκη την σύμπνοια μεταξύ των αδελφών Παλαιολόγων, η οποία αρκετές φορές είχε διαταραχθεί και υπήρχαν διαφωνίες⁹².

Το 1432 ο Κωνσταντίνος και ο Θωμάς, με την σύμφωνη γνώμη του αδελφού τους και αυτοκράτορα Ιωάννη Η΄ καθώς και του Θεόδωρου που παρέμενε κυρίαρχος

⁸⁶ Ostrogorsky (2006), τ. Γ΄, 264

⁸⁷ Treadgold (2007) 300

⁸⁸ Σφραντζής (2006) XXI.5

⁸⁹ Σφραντζής (2006) XXI.8

⁹⁰ Αργυρίου (1996) 23

⁹¹ Σφραντζής (2006) XXI.9· Κωστής (1995) 326

⁹² Nicol (1993) 37

στον Μυστρά, αποφάσισαν να ανταλλάξουν τις περιοχές που κυβερνούσαν· έτσι, ο Κωνσταντίνος μεταφέρθηκε στα Καλάβρυτα και ο Θωμάς στην Γλαρέντζα,⁹³. Σύντομα, όμως, δημιουργήθηκε ρήγμα μεταξύ τους εξαιτίας της διαδοχής. Ο Ιωάννης Η΄ είχε κάνει τρεις γάμους, αλλά δεν είχε διάδοχο για να τον κρίσει συναυτοκράτορα, ως εκ τούτου θα οριζόταν ένας εκ των τριών αδελφών. Φαίνεται ότι ο αυτοκράτορας έκλινε προς τον Κωνσταντίνο και όχι προς τον Θεόδωρο ο οποίος, ως ο μεγαλύτερος σε ηλικία μετά τον Ιωάννη, θεωρούσε ότι δικαιωματικά θα ανέβαινε στον θρόνο⁹⁴.

Τον Αύγουστο του 1435 ο Κωνσταντίνος, μετά από πρόσκληση του Ιωάννη Η΄, συνοδευόμενος από τον Σφραντζή έφτασε στην Κωνσταντινούπολη, ενώ την άνοιξη του επόμενου έτους κατέφθασε και ο Θεόδωρος φοβούμενος κρυφή διευθέτηση της διαδοχής μεταξύ των δύο αδελφών του⁹⁵. Όταν αντιλήφθηκε τι εξυφαινόταν, εξοργίστηκε, επέστρεψε στον Μοριά χωριστά από τον Κωνσταντίνο, που είχε φύγει νωρίτερα «ως φυγάς», και ξεκίνησε άτακτο πόλεμο εναντίον των δύο αδελφών του⁹⁶. Η κατάσταση μπορούσε να εξελιχθεί σε εμφύλιο πόλεμο, για τον λόγο αυτό στα τέλη του 1436 έφθασαν απεσταλμένοι του Αυτοκράτορα οι οποίοι κατάφεραν να κατευνάσουν μερικώς τα πνεύματα, ενώ λίγο αργότερα κατέφθασε και μία τρίτη αποστολή η οποία όρισε οι δύο αδελφοί, Θεόδωρος και Θωμάς να παραμείνουν δεσπότες του Μοριά ενώ ο Κωνσταντίνος να μεταβεί στην Κωνσταντινούπολη προκειμένου να τελεί χρέη αντιβασιλέα⁹⁷. Ο Ιωάννης Η΄ έπρεπε να απουσιάσει στην Ιταλία καθώς είχε τελικά αποφασιστεί, μετά από μακροχρόνιες διαπραγματεύσεις (1431-1437) εξαιτίας εσωτερικών διαφορών της Δυτικής Εκκλησίας, η σύγκληση συνόδου σχετικά με την ένωση των Εκκλησιών με την παρουσία και του βυζαντινού αυτοκράτορα⁹⁸. Για τον λόγο αυτό, στις 24 Σεπτεμβρίου του 1437 ο Κωνσταντίνος και ο Σφραντζής έφθασαν στην Πρωτεύουσα.

⁹³ Σφραντζής (2006) XXI.11

⁹⁴ Σφραντζής (2006) XXII.7· Runciman (2017) 91

⁹⁵ Nicol (1993) 38

⁹⁶ Σφραντζής (2006) XXII.8-10

⁹⁷ Σφραντζής (2006) XXII.11-12· Runciman (2017) 91

⁹⁸ Ostrogorsky (2006), τ. Γ΄, 264-265· Nicol (1993) 549-550

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Το σχίσμα μεταξύ των δύο Εκκλησιών, μία σύντομη επισκόπηση

Δύο περίπου αιώνες πριν, ο Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγος μετά την ανακατάληψη της Κωνσταντινούπολης από τους Λατίνους, το 1261, είχε κατορθώσει με δυσκολία, αλλά επιτυχώς, να αντιμετωπίσει-περιορίσει τους επιθετικά διακείμενους Βούλγαρους και την Ήπειρο, εντούτοις η Δύση άρχισε άμεσα να κινείται επιθετικά μην μπορώντας να δεχτεί την ήττα και την απώλεια της κυριαρχία της στην Ανατολή. Για να αποτραπεί μία επιθετική κίνηση, που φαίνεται ότι προετοιμαζόταν από τον Κάρολο Ανδεγαβδό, ο Μιχαήλ Η΄ επέλεξε να προτείνει την Ένωση των δύο Εκκλησιών στον Πάπα. Η πρόταση αυτή, που έγινε αποδεκτή, οδήγησε στη Σύνοδο της Λυών το 1274 και την «υποταγή» της Ανατολικής στη Δυτική Εκκλησία, αφού η πρώτη δέχτηκε και υπέγραψε ομολογία πίστεως βάσει της οποίας αναγνώριζε το πρωτείο του Πάπα και αποδεχόταν να αρθούν οι διαφορές, δογματικές και λειτουργικές, που χώριζαν τις Εκκλησίες από τον 11^ο αιώνα, εκτός από την προσθήκη του και εκ του υιού. Παρά τις έντονες αντιδράσεις κλήρου και λαού, ο Μιχαήλ ενέμεινε στην απόφασή του η οποία απέτρεψε την επίθεση. Το 1282, όταν ο κίνδυνος φάνηκε να έχει απομακρυνθεί, ο γιός και διάδοχός του Ανδρόνικος Β΄ ακύρωσε αυτή την συμφωνία⁹⁹.

Ογδόντα περίπου χρόνια αργότερα, το 1366, και ενώ ο κλοιός των Τούρκων γινόταν όλο και περισσότερο ασφυκτικός, ο βυζαντινός αυτοκράτορας, Ιωάννης Ε΄ Παλαιολόγος, μετέβη στην Ουγγαρία προκειμένου πείσει τον ηγεμόνα της, Λουδοβίκο Α΄, να εκστρατεύσει εναντίον των Οθωμανών με αντάλλαγμα από την πλευρά του την ένωση των δύο Εκκλησιών. Οι επί μακρόν συζητήσεις, στις οποίες συμμετείχε και ο πάπας Ουρβανός Ε΄ μέσω αντιπροσώπων, δεν τελεσφόρησαν και ο αυτοκράτορας επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη άπρακτος¹⁰⁰. Η αυτοκρατορία, όμως, χρειαζόταν φίλους για να ανταπεξέλθει. Στην Ορθόδοξη ανατολή δεν υπήρχαν πλέον διαθέσιμες δυνάμεις, οι παραδουνάβιες χώρες ήταν και οι ίδιες σε κίνδυνο και η Ρωσία βρισκόταν πολύ μακριά για να συντρέξει σε βοήθεια. Άραγε, οι Δυτικοί-Καθολικοί θα βοηθούσαν «έναν λαό που θεωρούσαν σχισματικό;»¹⁰¹.

⁹⁹ Ostrogrosky (2006), τ. Β΄, 224· Νεράντζη-Βαρμάζη (2007) 170-173

¹⁰⁰ Νεράντζη-Βαρμάζη (2007) 194-195

¹⁰¹ Ράνσιμαν (2005) 37

Εντούτοις, το 1369, ακολουθώντας την συμβουλή του τιτουλάριου πατριάρχη Κωνσταντινούπολης, ταξίδεψε στη Ρώμη όπου συνάντησε τον πάπα και υπέγραψε την προσχώρησή του στον Καθολικισμό, η οποία, όμως, στην πρωτεύουσα θεωρήθηκε προσωπική υπόθεση του αυτοκράτορα και δεν της δόθηκε η απαιτούμενη σημασία. Άλλωστε, η κίνησή του αυτή δεν βοήθησε στο παραμικρό την αυτοκρατορία· αντιθέτως, δύο χρόνια μετά θα αναγκαστεί να πληρώσει φόρο υποτέλειας στον σουλτάνο και να συνδράμει τον στρατό του, όπως είχαν πράξει οι Σέρβοι και οι Βούλγαροι¹⁰². Έκτοτε, η αυτοκρατορία συνέχισε να χάνει εδάφη, να συρρικνώνεται και να υποτάσσεται όλο και περισσότερο στον σουλτάνο¹⁰³.

Το 1399 ο γιός του Ιωάννη Ε΄, Μανουήλ Β΄, μετέβη στη Δύση για να εξασφαλίσει βοήθεια την ώρα που ο Βαγιαζήτ πολιορκούσε την Κωνσταντινούπολη ήδη πέντε χρόνια, χωρίς όμως να εμπλακεί σε συζητήσεις επί εκκλησιαστικών – θεολογικών ζητημάτων¹⁰⁴. Άλλωστε, ο ίδιος ήταν αντίθετος στην ένωση των Εκκλησιών τόσο λόγω των πεποιθήσεών του, όσο και επειδή ήταν βέβαιος ότι μία τέτοια κίνηση θα συναντούσε έντονες αντιδράσεις από τον λαό¹⁰⁵. Για τον λόγο αυτό συμβούλευσε και τον γιό του, Ιωάννη Η΄, να είναι προσεκτικός, εφόσον συνέχιζε τις διαπραγματεύσεις για την Ένωση, και να μην δεσμευτεί με υποσχέσεις που ίσως στην πορεία αδυνατούσε να υλοποιήσει¹⁰⁶.

Οι αυτοκράτορες που προσπάθησαν να επιτύχουν την ένωση με την Δυτική εκκλησία υποκινήθηκαν από πολιτικούς λόγους και πάντα προέτασσαν τα οφέλη αυτής της απόφασής τους. Ανάμεσα, όμως, στις δύο Εκκλησίες, παρόλο που η ισοτιμία μεταξύ της Παλαιάς και Νέας Ρώμης είχε αναγνωριστεί στις Β΄ (381) και Δ΄ (451) Οικουμενικές Συνόδους, υπήρχε ένα αγκάθι, αυτό του πρωτείου του Πάπα¹⁰⁷. Αργότερα, οι δύο εκκλησιαστικές παραδόσεις άρχισαν επίσης να αποκλίνουν τόσο σε μικρά ζητήματα, όπως το δόγμα των ενεργειών, του καθαρτηρίου, του ένζυμου ή άζυμου άρτου στη Θεία Ευχαριστία, της αγαμίας των κληρικών, όσο και σε θεμελιώδη θεολογικά όπως η και εκ του υιού εκπόρευση του Αγίου Πνεύματος που προσέθεσαν οι Δυτικοί¹⁰⁸.

¹⁰² Νεράντζη-Βαρμάζη (2007) 196

¹⁰³ Ostrogrosky (2006), τ. Γ΄. 248

¹⁰⁴ Ράνσιμαν (32005) 45

¹⁰⁵ Στο ίδιο, 44

¹⁰⁶ Στο ίδιο, 44-45

¹⁰⁷ Σαββίδης - Hendrickx (32019) 114

¹⁰⁸ Ράνσιμαν (32005) 45

Οι δύο Εκκλησίες ήρθαν για πρώτη φορά σε σύγκρουση τον 9^ο αιώνα κατά την διάρκεια της θητείας του Πατριάρχη Φώτιου. Το 858 στον πατριαρχικό θρόνο ανέβηκε ο λαϊκός λόγιος Φώτιος, η εκλογή του οποίου αμφισβητήθηκε από τους οπαδούς του παραιτηθέντος Ιγνάτιου. Ο νέος πατριάρχης έστειλε την Συστατική Επιστολή επί τη εκλογή του, όπως συνηθιζόταν, στους Πατριάρχες Ανατολής και Δύσης ώστε να κερδίσει την εύνοιά τους, αλλά ο Πάπας Νικόλαος Α΄ δεν την αποδέχτηκε επικαλούμενος την σκανδαλώδη και αντικανονική ανάδειξη ενός λαϊκού στον πατριαρχικό θρόνο, παρόλο που κατά το παρελθόν είχε αποδεχτεί τον Πατριάρχη Ταράσιο που είχε αναδειχθεί με τον ίδιο τρόπο. Η άρνησή του αυτή δεν οφειλόταν βέβαια σε ιερατικούς ή δογματικούς λόγους, αλλά διοικητικούς. Ο Πάπας Νικόλαος Α΄ ήθελε να έχει την πρωτοκαθεδρία σε καθολικούς αλλά και σε ορθοδόξους και να λαμβάνει αποφάσεις χωρίς τις συνααινέσεις των τεσσάρων πατριαρχών, Κωνσταντινουπόλεως, Αντιόχειας, Ιεροσολύμων και Αλεξάνδρειας¹⁰⁹. Από την φιλοδοξία του αυτή δεν παραιτήθηκε ούτε όταν στην τοπική σύνοδο στην Κωνσταντινούπολη το 861, όπου παρέστησαν και δύο εκπρόσωποί του, επικυρώθηκαν η εκλογή του Φώτιου και η καθαίρεση του Ιγνάτιου. Αμέσως, αντέδρασε και, αφού αρνήθηκε να αποδεχτεί την απόφαση, συγκάλεσε το 863 νέα σύνοδο στο Λατερανό όπου ελήφθησαν αντίθετες αποφάσεις και ο Φώτιος καθαιρέθηκε¹¹⁰.

Παρά την αμφισβήτηση και τις διεκδικήσεις της Ρώμης, το πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης είχε αποφασίσει να παραμείνει ανεξάρτητο. Άλλωστε, την εποχή εκείνη είχε απομείνει το μόνο ισχυρό στην Ανατολή, αφού τα άλλα τρία βρίσκονταν υπό αραβική κατοχή. Η βυζαντινή Εκκλησία με την υποστήριξη του Κράτους είχε καταφέρει να αντιμετωπίσει επιτυχώς τις αιρέσεις και την Εικονομαχία και, ανεξάρτητη από την Ρώμη, ασκούσε με άνεση το ιεραποστολικό της έργο σε άλλους λαούς¹¹¹. Η αντιπαράθεση μεταξύ της Ρώμης και της Κωνσταντινούπολης για τον εκχριστιανισμό των Βούλγαρων και την οργάνωση της βουλγαρικής Εκκλησίας θα οδηγήσει στη μεταξύ τους σύγκρουση, στην πρώτη ρήξη, πριν την οριστική του 1054, που θα μείνει στην ιστορία ως το «Φώτειο» ή «μικρό σχίσμα» από τον πρωταγωνιστή της. Ο Φώτιος με την υποστήριξη του αυτοκράτορα επέκρινε τον πάπα για διάφορα λειτουργικά και δογματικά ατοπήματα με κυρίαρχο της και εκ του υιού εκπόρευση του Αγίου

¹⁰⁹ Ostrogrosky (2006), τ. Β΄. 99· Runciman (2008) 42

¹¹⁰ Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου (1979) 89

¹¹¹ Ostrogrosky (2006), τ. Β΄, 99-100

Πνεύματος. Το 867 ο πατριάρχης συγκάλεσε σε σύνοδο τους πατριάρχες Αντιοχείας, Αλεξανδρείας και Ιεροσολύμων και ομόφωνα καταδίκασαν ως αιρετικό το δόγμα για την εκπόρευση του Αγίου Πνεύματος, ως παράνομες τις παρεμβάσεις της Ρώμης στο Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης και αναθεμάτισαν τον πάπα Νικόλαο Α΄¹¹².

Την ίδια χρονιά ο Βασίλειος Α΄, ο οποίος κατέλαβε τον θρόνο μετά την δολοφονία του Μιχαήλ Γ΄, καθαίρεσε τον Πατριάρχη Φώτιο και επανέφερε τον Ιγνάτιο, επιδιώκοντας αγαστές σχέσεις με την Αγία Έδρα¹¹³. Αλλά και στη Δύση, μετά τον θάνατο του Νικόλαου Α΄, Πάπας είχε αναδειχτεί ο Ανδριανός ο Β΄, ο οποίος, όπως και ο προκάτοχός του καταδίκασε τον Φώτιο. Το 869, στην Σύνοδο που πραγματοποιήθηκε στην Κωνσταντινούπολη, επικυρώθηκε η καταδίκη του Φώτιου και αποφασίστηκε τόσο ότι για σημαντικά θεολογικά ζητήματα ήταν απαραίτητη η συναίνεση και των πέντε Πατριαρχείων όσο και ότι η Βουλγαρία θα ανήκε στο Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης. Ο Πάπας δυσαρεστήθηκε και ήταν έτοιμος να αφορίσει τον Ιγνάτιο, αλλά τον πρόλαβε ο θάνατος. Ο Φώτιος, που επανήλθε στον πατριαρχικό θρόνο και αναγνωρίστηκε ως νόμιμος με την Σύνοδο του 879, ειρήνευσε με τον νέο Πάπα, τον Ιωάννη Β΄, και το σχίσμα έληξε¹¹⁴.

Έκτοτε και για περισσότερο από έναν αιώνα οι σχέσεις των δύο Εκκλησιών ήταν ειρηνικές χωρίς ιδιαίτερα προβλήματα με εξαίρεση την υπόθεση της τετραγαμίας του Λέοντα Στ΄ στις αρχές του 9^{ου} αιώνα. Στα μέσα, όμως, του 11^{ου} αιώνα οι διενέξεις επανήλθαν, εντάθηκαν και κορυφώθηκαν με το σχίσμα του 1054. Πρωταγωνιστές αυτής της εξέλιξης, ο εκπρόσωπος του επικεφαλής της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας Πάπα Λέοντα Θ΄, καρδινάλιος Ουμβέρτος, και της Ορθόδοξης Εκκλησίας, ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Μιχαήλ Κηρουλάριος. Τα αίτια της έριδας αυτής ήταν τα συμφέροντα των δύο Εκκλησιών στην Ιταλία καθώς και δογματικά ζητήματα που τους είχαν απασχολήσει και διχάσει στο παρελθόν: η και εκ του υιού εκπόρευση του Αγίου Πνεύματος, ο ένζυμος και άζυμος άρτος, η νηστεία του Σαββάτου κ.α. Ο Πατριάρχης, ο οποίος έδωσε μεγάλη βαρύτητα, για λόγους τακτικής, στα λειτουργικά ζητήματα παρά στα εξειδικευμένα και για πολλούς δυσνόητα δογματικά, είχε την αμέριστη υποστήριξη όλων των ορθόδοξων εκκλησιών. Μάλιστα, πρωταγωνιστικό ρόλο έπαιξε ο επίσκοπος

¹¹² Ostrogrosky (2006), τ. Β΄, 105-106· Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου (1979) 96

¹¹³ Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου (1979) 96

¹¹⁴ Ράνσιμαν (2005) 45-47

Αχρίδος, Λέων¹¹⁵. Η τελική ρήξη συνέβη στην Κωνσταντινούπολη, όταν στις 16 Ιουλίου 1054 ο καρδινάλιος Ουμβέρτος ως επικεφαλής της αντιπροσωπείας του Πάπα που είχε σταλεί για την διευθέτηση παρεξηγήσεων που είχαν υπάρξει και την σύναψη συμφωνίας συνεργασίας, κατέθεσε στην Αγία Τράπεζα της Αγίας Σοφίας τη βούλλα του αφορισμού του Πατριάρχη Μιχαήλ Κηρουλάριου και όλων των ομοφρόνων του. Οι κατηγορίες που περιλαμβάνονταν στον αφορισμό εξόργισαν και τον Αυτοκράτορα ο οποίος συναίνεσε στη σύγκληση συνόδου η οποία ανταπέδωσε τον αφορισμό μόνον όμως στους απεσταλμένους και όχι στον ίδιο τον Πάπα¹¹⁶.

Το σχίσμα του 1054 δημιούργησε χάσμα στον χριστιανικό κόσμο και απομάκρυνε την όποια πιθανότητα για ομόνοια. Εντούτοις, έκτοτε και μέχρι την άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1453 οι διαπραγματεύσεις μεταξύ των δύο Εκκλησιών συνεχίστηκαν καθώς και οι προσπάθειες ένωσής τους για εκκλησιαστικούς αλλά και πολιτικούς λόγους. Η πρώτη κίνηση προς αυτή την κατεύθυνση έγινε το 1073 όταν ο Αυτοκράτορας Μιχαήλ Ζ΄ Δούκας, μπροστά στον Νορμανδικό κίνδυνο, έστειλε πρεσβεία στη Ρώμη, στον Πάπα Γρηγόριο Ζ΄, με πρόταση για την ένωση των Εκκλησιών, εφόσον μεσολαβούσε για την αποτροπή του πολέμου. Ο Πάπας μεσολάβησε και η ειρήνη επισφραγίστηκε με το γάμο του διαδόχου του βυζαντινού θρόνου με την κόρη του Γυισκάρδου, ηγεμόνα των Νορμανδών. Όταν, όμως, ο Μιχαήλ Ζ΄ εκθρονίστηκε και ο νέος Αυτοκράτορας Μιχαήλ Η΄ Βοτανειάτης (1078), ακύρωσε τον γάμο, και ο πόλεμος εκκίνησε και ο Πάπας αφόρισε τον Αυτοκράτορα. Το 1081 αφόρισε ακόμη και τον διάδοχο του Βοτανειάτη, Αλέξιο Α΄ Κομνηνό, εκείνος έκλεισε όλες τις Λατινικές Εκκλησίες στην Πρωτεύουσα εκτός αυτών που ανήκαν στους σύμμαχους Βενετούς. Για μία ακόμη φορά οι σχέσεις των δύο πλευρών είχαν οδηγηθεί σε αδιέξοδο¹¹⁷.

Το 1089 ο Πάπας Ουρβανός ΙΙ κινήθηκε πρώτος και απέστειλε αντιπροσώπους του με επιστολή με την αιρόταν ο αφορισμός του Αυτοκράτορα., ενώ αιτείτο και την επαναλειτουργία των λατινικών ναών. Το αίτημά του ικανοποιήθηκε, αλλά το όνομα του Πάπα ουδέποτε προστέθηκε στα δίπτυχα της εκκλησίας αφού δεν απέστειλε τη δήλωση πίστης, ως όφειλε¹¹⁸. Οι προσπάθειες και οι ενωτικές πρωτοβουλίες

¹¹⁵ Ostrogrosky (2006), τ. Β΄. 223-224

¹¹⁶ Ostrogrosky (2006), τ. Β΄. 224-225· Ράνσιμαν (32005) 75-78· Ανάστος (1979) 263-264

¹¹⁷ Ράνσιμαν (32005) 90-93

¹¹⁸ Στο ίδιο, 94-95

συνεχίστηκαν το 1112-1114 εκ μέρους του Πάπα Πασχάλιου και του Αλέξιου Α΄ Κομνηνού, όταν το 1114 έφθασε στην Κωνσταντινούπολη ο Αρχιεπίσκοπος Μιλάνου, Πέτρος Χρυσολάνος. Στις συζητήσεις που έγιναν αναλύθηκαν διεξοδικά τα ζητήματα της εκπόρευση του Αγίου Πνεύματος και τα Άζυμα με επιχειρήματα εκατέρωθεν, εντούτοις έληξαν χωρίς κάποιο ουσιαστικό αποτέλεσμα¹¹⁹. Παρά την αδυναμία εξεύρεσης λύσης, οι διπλωματικές επαφές συνεχίστηκαν το 1124 και το 1136 επί της βασιλείας του Ιωάννη Β΄ Κομνηνού. Το 1136 ο Επίσκοπος Άνσελμος του Χάρελμπερκ έφθασε στην Κωνσταντινούπολη ως εκπρόσωπος του Αυτοκράτορα Λοθάριου προκειμένου να διερευνηθεί η δυνατότητα κοινής αντιμετώπισης του Ρογήρου της Σικελίας. Εκτός από αυτό το πολιτικό θέμα, του δόθηκε η ευκαιρία να συζητήσει αναφορικά με τις διαφορές των δύο Εκκλησιών, όπως η εκπόρευση του Αγίου Πνεύματος, ο άζυμος άρτος και το πρωτείο του Πάπα το οποίο αντέκρουσε σθεναρά ο Επίσκοπος Νικομήδειας Νικήτας¹²⁰. Ακαρπες απέβησαν και οι προσπάθειες του γιού του Ιωάννη Β΄, Μανουήλ Α΄, για συμφιλίωση μεταξύ των δύο Εκκλησιών το 1170 κατά την επίσκεψη πρεσβευτών από τη Ρώμη. Οι συζητήσεις και οι προσπάθειες τόσων χρόνων είχαν αποδείξει ότι δεν υπήρχαν όροι κοινά αποδεκτοί και από τις δύο πλευρές και ότι το ρήγμα στις σχέσεις τους ήταν πλέον μάλλον βαθύ και αγεφύρωτο¹²¹.

Σύμφωνα με τον Σ. Ράνσιμαν «η Δεύτερη Σταυροφορία (1146-1149) στο σύνολό της σηματοδότησε μία σημαντική και ολέθρια καμπή στις σχέσεις των λαών της Ανατολικής και Δυτικής Χριστιανοσύνης», όπως επίσης και ο θάνατος το 1180 του φιλοδυτικού Μανουήλ Α΄¹²². Ο Μανουήλ με την φιλοδυτική πολιτική του (προνόμια στους Λατίνους εμπόρους και διοικητικές και στρατιωτικές θέσεις στους Φράγκους) προκάλεσε ασφυξία και δυσφορία στους Έλληνες η οποία εκφράστηκε με την σφαγή Φράγκων και Ιταλών το 1182 στην Κωνσταντινούπολη¹²³. Λίγο αργότερα, το 1185, μετά την εισβολή του Νορμανδο-Σικελικού στρατού στη Θεσσαλονίκη και τη δολοφονία του Αυτοκράτορα Ανδρόνικου Α΄ Κομνηνού, ο νέος Αυτοκράτορας Ισαάκ Άγγελος προσπάθησε να προσεγγίσει τη Δύση με σκοπό την αποκατάσταση των σχέσεων των Εκκλησιών χωρίς όμως αποτέλεσμα λόγω τόσο της συμμαχίας του το 1187 με τον

¹¹⁹ Στο ίδιο, 157-158

¹²⁰ Στο ίδιο, 166-168

¹²¹ Στο ίδιο, 174-178

¹²² Στο ίδιο, 184-186

¹²³ Στο ίδιο, 187

Σαλαντίν, τον μεγάλο αντίπαλο των Σταυροφόρων, όσο και της κατάληψης της Κύπρου το 1192 από τον Βασιλιά Ριχάρδο της Αγγλίας¹²⁴.

Η κορύφωση, όμως, του αδιεξόδου και η οριστική ρήξη εντοπίζονται στην Δ΄ Σταυροφορία, το 1204. Στα τέλη του 1202 ο γιός του καθαιρεμένου και τυφλού Αυτοκράτορα Ισαάκιου Β΄, Αλέξιος Δ΄ Άγγελος, ο οποίος είχε καταφύγει στην Ιταλία, προσπάθησε να πείσει τους Δυτικούς να τον συνδράμουν να αποκαταστήσει στον θρόνο τον πατέρα του προσφέροντας ως αντάλλαγμα στον μεν Πάπα την υποταγή της Ανατολικής στη Δυτική Εκκλησία, στους δε ηγεμόνες χρήματα¹²⁵. Η προσφορά αυτή που συνέφερε τους πάντες συνέπεσε με την προετοιμασία μίας νέας Σταυροφορίας. Έτσι οι Σταυροφόροι, αντί να κινηθούν άμεσα προς τους Αγίους Τόπους, παρέκκλιναν από την πορεία τους και τον Ιούνιο του 1203 έφθασαν έξω από την Κωνσταντινούπολη¹²⁶. Ο Αυτοκράτορας, Αλέξιος Γ΄, εγκατέλειψε τον θρόνο και την πρωτεύουσα, αλλά ο Αλέξιος Δ΄ και πατέρας του, που επανήλθαν μεν στην εξουσία, αδυνατούσαν να ανταποκριθούν στα υπεσχημένα. Οι πιέσεις τους στον Πατριάρχη, στους άρχοντες και τον λαό οδήγησε σε εξέγερση και κατά συνέπεια στην ανατροπή και τη δολοφονία του. Ο διάδοχός του, Αλέξιος Ε΄ Μούρτζουφλος, ήρθε σε ρήξη με τους Σταυροφόρους, οι οποίοι πολιορκήσαν και κατέλαβαν την Κωνσταντινούπολη τον Απρίλιο του 1204¹²⁷. Η Βασιλεύουσα που τόσους αιώνες είχε αποκρούσει τους Πέρσες, τους Άραβες, τους Άβαρους, τους Βούλγαρους έπεσε στα χέρια ομόθρησκων, χριστιανών της Δύσης, οι οποίοι φέρθηκαν με εχθρότητα και βαρβαρότητα¹²⁸. «Η Άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Σταυροφόρους αποτελεί ένα από τα φρικιαστικότερα και τραγικότερα γεγονότα που έχουν συμβεί στην Ιστορία.... Ποτέ, έγραψε ο Βιλλαρδουίνος δεν είχε συμβεί λεηλασία τέτοιου μεγέθους σε μία πόλη. Αλλά το τίμημα ήταν η ασίγαστη έχθρα της Ελληνικής Χριστιανοσύνης. Οι Χριστιανοί της Ανατολής ποτέ δεν θα μπορούσαν να συγχωρέσουν ή να λησμονήσουν την Τέταρτη Σταυροφορία»¹²⁹. Παρά τα όσα είχαν συμβεί, οι προσπάθειες συνεννόησης δεν διακόπηκαν. Ο Ιωάννης Γ΄ Βατάτζης, ο οποίος διαδέχτηκε τον πεθερό του Θεόδωρο Α΄ Λάσκαρη στον θρόνο της ελληνογενούς αυτοκρατορίας της Νίκαιας όπου και η έδρα του Πατριάρχη, ξεκίνησε συνομιλίες χωρίς όμως κανένα αποτέλεσμα, αφού όποιες

¹²⁴ Στο ίδιο, 194-196

¹²⁵ Σταθακόπουλος (2016) 237

¹²⁶ Νεράντζη-Βαρμάζη (2007) 155

¹²⁷ Νεράντζη-Βαρμάζη (2007) 155· Σταθακόπουλος (2016) 238

¹²⁸ Νεράντζη-Βαρμάζη (2007) 156

¹²⁹ Ράνσιμαν (32005) 214-215

συνομιλίες έγιναν προσέκρουσαν στα αμιγώς θεολογικά ζητήματα και διαφορές χωρίς να δοθεί καμία σημασία στα πιθανά πολιτικά οφέλη της Ένωσης¹³⁰.

Η ρήξη που για αιώνες χαρακτήριζε τις σχέσεις των δύο Εκκλησιών επουλώθηκε δύο φορές, δύο φορές που η Εκκλησία της Κωνσταντινούπολης αναγνώρισε το πρωτείο του Πάπα, το 1276 στη Λυών και το 1439 στη Σύνοδο της Φεράρας-Φλωρεντίας. Τόσο ο Πατριάρχης όσο και ο Πάπας συναίνεσαν στην Ένωση κινούμενοι από πολιτικά κίνητρα και τις δύο φορές, όμως, η απόφασή τους αυτή βρήκε ανταπόκριση σε μία μικρή μερίδα κληρικών και λαϊκών και γρήγορα ξέφτισε. Η ελπίδα για συμφιλίωση χάθηκε οριστικά όταν η Δύση δεν ενδιαφέρθηκε ή δεν μπόρεσε να βοηθήσει το Βυζάντιο στον ύστατο αγώνα του για σωτηρία απέναντι στους Τούρκους¹³¹.

¹³⁰ Nicol (1996) 55-56

¹³¹ Ράνσμαν (32005) 225

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Η Σύνοδος της Φερράρας-Φλωρεντίας 1437-1439

Όπως έχουμε αναφέρει σε προηγούμενα κεφάλαια, η Βυζαντινή Αυτοκρατορία ήδη από τον 14^ο αιώνα βρισκόταν σε οικτρή και συνεχώς επιδεινούμενη κατάσταση, τόσο λόγω εσωτερικών προβλημάτων (εμφύλιοι πόλεμοι, κ.α.) όσο και της ασταμάτητης επέκτασης των Οθωμανών και κατά συνέπεια της απώλειας εδαφών. Οι αυτοκράτορες, μπροστά σε αυτή την μη διαχειρίσιμη πλέον απειλή για την υπόσταση του Βυζαντίου, στράφηκαν για υποστήριξη και βοήθεια, κυρίως στρατιωτική, στη Δύση ευνοώντας την επανένωση της Ανατολικής με την Δυτική Εκκλησία ως το μόνο μέσο σωτηρίας¹³², καθώς δεν φαινόταν δυνατή η παροχή βοήθειας από τους ομόδοξους Ρώσους.

Ο Μανουήλ Β΄, ο οποίος ταξίδεψε στη Δύση (1399-1402) προκειμένου να πείσει τους δυτικούς ηγεμόνες να τον συνδράμουν στρατιωτικά ώστε να αντιμετωπίσει τον τουρκικό κίνδυνο, χωρίς όμως ουσιαστικά αποτελέσματα. Παρά ταύτα, ποτέ δεν σταμάτησε να στέλνει πρεσβείες και να προσπαθεί να επωφεληθεί από την προσωπική του φιλία με ορισμένους, όπως τον Βασιλιά της Γαλλίας, Κάρολο Στ΄, στον οποίο έστειλε το 1408-1409 τον λόγιο Μανουήλ Χρυσολωρά με ένα μεγάλης αξίας χειρόγραφο ως δώρο ακόμη και όταν οι σχέσεις της Αυτοκρατορίας και των Τούρκων δεν ήταν τεταμένες¹³³. Το 1414-1418 έστειλε πρέσβεις στην Σύνοδο της Κωνσταντίας, χωρίς κανείς να ενδιαφερθεί και να συζητήσει τις βυζαντινές υποθέσεις. Το μόνο όφελος, ως μία προσπάθεια προσέγγισης μεταξύ των δύο Εκκλησιών ήταν η άδεια που έδωσε ο Πάπας σε καθολικές πριγκίπισσες, όπως η Κλεόπη Μαλατέστα και η Σοφία Μομφερρατική, να παντρευτούν τους γιούς του αυτοκράτορα, Θεόδωρο και Ιωάννη αντίστοιχα, χωρίς την υποχρέωση να αλλάξουν το δόγμα τους¹³⁴. Ο Μανουήλ Β΄ καθ' όλη τη διάρκεια της βασιλείας του διατήρησε διπλωματικές επαφές με τη Δύση αποφεύγοντας εντούτοις να κάνει παραχωρήσεις που θα έθιγαν το θρησκευτικό αίσθημα των υπηκόων του και θα πρόδιδαν την Εκκλησία του. Όταν, μάλιστα, το 1422 λίγο μετά την λήξη της πολιορκίας της Κωνσταντινούπολης έφθασε εκεί ο απεσταλμένος του Πάπα Antonio da Massa με πρόταση εννέα άρθρων για την επανένωση των Εκκλησιών,

¹³² Γιαννακόπουλος (1996) 22

¹³³ Nicol (1996) 484, 507, 516

¹³⁴ Στο ίδιο, 517

η απάντηση των Βυζαντινών, που απηχούσε τις απόψεις του ασθενούς πλέον αυτοκράτορα, ήταν ότι τα ζητήματα εκείνα μπορούσαν να συζητηθούν μόνον σε μία Οικουμενική Σύνοδο που θα πραγματοποιείτο στην Κωνσταντινούπολη, κάτι που απέρριψαν οι Δυτικοί¹³⁵.

Ο Ιωάννης Η΄ το 1431 απέστειλε πρεσβεία στον νέο Πάπα Ευγένιο Δ΄ ενώ πραγματοποιείτο σύνοδος της Δυτικής Εκκλησίας στη Βασιλεία για την μεταρρύθμιση της Εκκλησίας. Ο Πάπας άδραξε την ευκαιρία και πρότεινε την μεταφορά της συνόδου στην Ιταλία ώστε να διευκολύνονταν οι διαπραγματεύσεις, όμως ορισμένοι συνοδικοί αντέδρασαν και αρνήθηκαν να μετακινηθούν. Ζήτησαν, μάλιστα, από τους βυζαντινούς να αποστείλουν στη Βασιλεία τους αντιπροσώπους τους, διότι η σύνοδος ήταν υπέρτερη του Πάπα και δεν ήταν δυνατή η μεταφορά της παρά μόνον με τη συναίνεση όλων. Το 1434 έφθασαν οι αντιπρόσωποι του Αυτοκράτορα και του Πατριάρχη, οι οποίοι μέχρι το 1437, είχαν εγκλωβιστεί ανάμεσα σε δύο αντιμαχόμενα στρατόπεδα καθένα από τα οποία προσπαθούσε να τους προσεταιριστεί. Εν τέλει, τόσο οι συνοδικοί της Βασιλείας, όσο και ο Πάπας απέστειλαν πλοία στην Κωνσταντινούπολη για να μεταφέρουν τον Αυτοκράτορα και τον Πατριάρχη, οι μεν στη Βασιλεία, ο δε στη Φερράρα της Ιταλίας σε μία ξεχωριστή Σύνοδο¹³⁶. «Θέαμα οίκτρώτατον», σχολιάζει ο Κ. Παπαρρηγόπουλος, «ἐνῶ ὁ ἀρχηγὸς τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας ἠγωνίζετο νὰ ἐπιτύχει τὴν μετὰ τῶν ἀνατολικῶν ἔνωσιν, ἡ ἐκκλησία ἐκείνη ἐδιχοτομεῖτο εἰς δύο στρατόπεδα διατελοῦντα εἰς κεκηρυγμένον πρὸς ἄλληλα πόλεμον»¹³⁷. Ο Αυτοκράτορας και ο Πατριάρχης αποφάσισαν να επιβιβαστούν στα πλοία του Πάπα στις 27 Νοεμβρίου 1437 λέγοντας στους εκπροσώπους των συνοδικών ότι στην Ιταλία θα ανέμεναν να αποφασιστεί ομόφωνα ο τόπος διεξαγωγής της συνόδου, ενώ σε αντίθετη περίπτωση θα επέστρεφαν στην Κωνσταντινούπολη¹³⁸.

Ο ιστοριογράφος Γεώργιος Σφραντζής αναφερόμενος στην αναχώρηση του Αυτοκράτορα και της πολυπληθούς συνοδείας του για την Ιταλία παραθέτει, ως αυτῆκοος μάρτυρας, την συμβουλή που είχε δώσει στον Ιωάννη Η΄ ο πατέρας του, Μανουήλ Β΄, το 1422 σχετικά με τη ένωση των δύο Εκκλησιών, διατυπώνοντας τις επιφυλάξεις του καθώς και τις πιθανές επιπλοκές: «υἱέ μου, βεβαίως καὶ ἀληθῶς

¹³⁵ Στο ίδιο, 527-528

¹³⁶ Στο ίδιο, 550-551

¹³⁷ Παπαρρηγόπουλος (χ.χ.), τόμ. Ζ΄, 31

¹³⁸ Στο ίδιο, 31

ἐπιστάμεθα ἐκ μέσης τῆς καρδίας αὐτῶν τῶν ἀσεβῶν ὅτι πολλὰ τοὺς φοβεῖ, μὴ συμφωνήσωμεν καὶ ἐνωθῶμεν με τοὺς Φράγκους ἔχουν τὸ γὰρ ὅτι, ἂν τοῦτο γένηται, θέλει γενεῖν μέγα τι κακὸν εἰς αὐτοὺς παρὰ τῶν τῆς Δύσεως Χριστιανῶν δι' ἡμᾶς. Λοιπὸν τὸ περὶ τῆς συνόδου, μελέτα μὲν αὐτὸ καὶ ἀνακάτωνε, καὶ μάλισθ' ὅταν ἔχεις χρεῖαν τινὰ φοβῆσαι τοὺς ἀσεβεῖς, τὸ δὲ νὰ ποιήσης αὐτήν, μηδὲν ἐπιχειρησθῆς αὐτό, διότι οὐδὲν βλέπω τοὺς ἡμετέρους ὅτι εἰσὶν ἀρμόδιοι πρὸς τὸ εὔρεῖν τινα τρόπον ἐνώσεως καὶ εἰρήνης καὶ ὁμονοίας, ἀλλ' ὅτι νὰ τοὺς ἐπιστρέψουν εἰς τὸ νὰ ἔσμεν ὡς ἀρχῆθεν. τούτου δὲ ἀδύνατον ὄντος σχεδόν, φοβοῦμαι μὴ καὶ χειρὸν σχίσμα γένηται, καὶ ἰδοὺ ἀπεσκεπάσθημεν εἰς τοὺς ἀσεβεῖς»¹³⁹. Ὁ Ἰωάννης Η΄ φαίνεται ὅτι δεν ἔλαβε υπόψη τις παραινήσεις τοῦ πατέρα του, ἐπιβεβαιώνοντας τὸν προβληματισμὸ του γιὰ τὴν ικανότητά του νὰ διαχειριστεῖ αποτελεσματικὰ τὰ σοβαρὰ προβλήματα τῆς Αυτοκρατορίας¹⁴⁰.

Ἡ ἐπιπόλαια διπλωματία τοῦ Αυτοκράτορα, σύμφωνα με τὸν Σφραντζή¹⁴¹, ἀποδεικνύεται με τὴν πρωτοβουλία του νὰ ἀναγγεῖλει στὸν Σουλτάνο Μουράτ Β΄ τὴν ἀναχώρησή του γιὰ τὴν Ἰταλία μέσω τοῦ Ἀνδρόνικου Ἰαγρου. Ὁ Σουλτάνος προσπάθησε νὰ τὸν ἀποτρέψει νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ ταξίδι, γνωρίζοντας ὅτι μετέβαινε στὴ Δύση προκειμένου νὰ εξασφαλίσει με ὁποιοδήποτε τρόπο βοήθεια ἐναντίον τῶν Ὀθωμανῶν. Ἐτσι, ὅταν ὁ Αυτοκράτορας ἀναχώρησε, ἀποφάσισε νὰ πολιορκήσῃ τὴν Κωνσταντινούπολη ὥστε νὰ ἀναγκάσῃ τὸν Ἰωάννη Η΄ νὰ ἐπιστρέψῃ, ἀπόφαση που δεν υλοποιήθηκε χάρις στὴν προτροπή τοῦ Χαλίλ Πασά νὰ ἀναμένῃ τὰ ἀποτελέσματα αὐτοῦ τοῦ ταξιδιοῦ.

Στις 27 Νοεμβρίου τοῦ 1437 ἀναχώρησε ἡ ἐλληνικὴ ἀποστολὴ γιὰ τὴν Ἰταλία, ἀφοῦ προηγουμένως τελέστηκαν δύο λειτουργίες, στὴν Ἀγία Σοφία καὶ στὸ μοναστήρι τῆς Ὁδηγήτριας, «ὕπερ εὐοδώσεως, διορθώσεως καὶ ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ Χριστοῦ»¹⁴². Ὁ Σιλβέστρος Συρόπουλος¹⁴³, Μέγας Ἐκκλησιάρχης καὶ Δικαιοφύλακας τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινούπολης, ὁ ὁποῖος ἦταν μέλος τῆς ἀποστολῆς, στα ἀπομνημονεύματά του ἀναφέρει ὅτι μεγάλος σεισμὸς ἐγένετο στὴν Κωνσταντινούπολη

¹³⁹ Σφραντζής (2006) XXIII.5-6

¹⁴⁰ Βλ. σ. 10

¹⁴¹ Σφραντζής (2006) XXIII.8-10

¹⁴² Παπαρρηγόπουλος (χ.χ.), τόμ. Ζ΄, 35

¹⁴³ Βλ. Papadakis (1991), τ. 3, 2001

κατά την επιβίβαση του αυτοκράτορα Ιωάννη Η΄ στα βενετικά πλοία, σημάδι της οργής του Θεού¹⁴⁴.

Της πολυπληθούς ελληνικής αντιπροσωπείας, που αριθμούσε περίπου επτακόσια μέλη, προΐστατο ο αυτοκράτορας, αφού στη θέση του είχε αφήσει τον αδερφό του Κωνσταντίνο για όσο θα απουσίαζε από την Κωνσταντινούπολη. Μαζί του ταξίδεψαν, εκτός από τον γηραιό και ασθενή πατριάρχη Ιωσήφ Β΄¹⁴⁵, διάφορες εξέχουσες προσωπικότητες της εκκλησίας, της πολιτείας αλλά και του πνεύματος¹⁴⁶. μεταξύ αυτών ο Δεσπότης Δημήτριος Παλαιολόγος, οι λόγιοι Γεώργιος Πλήθων ο Γεμιστός, ο Ιωάννης ο Ευγενικός, ο Γεώργιος Σχολάριος, μετέπειτα Πατριάρχης, οι Αρχιεπίσκοποι Εφέσου Μάρκος ο Ευγενικός, «δια την παιδείαν και τας θεολογικάς γνώσεις, ως ο ικανότατος προς διαλέξεις, και προ πάντων δια την ακεραιότητα και το ακλόνητον του χαρακτήρος»¹⁴⁷, Νίκαιας Βησσαρίων, «προσηνής, ήρεμο, άνευ προκαταλήψεων ευμαθής, εξεταστικός και πολλάκις ενδοιάζων, αλλά πάντοτε ευφραδής, έτοιμος να εισέλθη εις έρευνας και δεκτικός να μεταβάλη πεποιθήσιν»¹⁴⁸, και Σάρδεων Διονύσιος. Οι επίσκοποι Τραπεζούντας, Ηρακλείας, Νικομήδειας, Κυζίκου, Τουρνόβου, Μονεμβασίας, Λακεδαιμόνος, Αμασειας, Μιτυλήνης, Σταυρουπόλεως, Μολδοβλαχίας, Ρόδου, Μελενίκου, Δράμας, Γάνων, Δρίστας και Αγκιάλου, ο Μητροπολίτης Κιέβου Ισίδωρος, ως τοποτηρητής της ρωσικής εκκλησίας, τοποτηρητές των πατριαρχών Αντιόχειας, Ιεροσολύμων και Αλεξάνδρειας καθώς και πλήθος ηγουμένων, μοναχών και κληρικών¹⁴⁹.

Μετά από ένα δύσκολο ταξίδι με συχνές καθυστερήσεις, κατά την διάρκεια του οποίου ο Αυτοκράτορας αποβιβάστηκε και μετέβη στην Πύλο προκειμένου να συναντηθεί με τους αδελφούς του Θωμά και Δημήτριο¹⁵⁰, οι βυζαντινοί έφθασαν στη Βενετία το Σάββατο 8 Φεβρουαρίου του 1438, όπου έτυχαν θερμής υποδοχής. Κατά την παραμονή τους, μάλιστα, στην πόλη επισκέφθηκαν την εκκλησία του Αγίου Μάρκου όπου θαύμασαν τον πλούτο και την απaráμιλλη τέχνη των κειμηλίων, διέκριναν, όμως, με λύπη και πολλά έργα τέχνης και θησαυρούς που είχαν κλέψει από εκκλησίες και

¹⁴⁴ Sygroulos (2008) 1

¹⁴⁵ Ο Ιωσήφ Β΄ απεβίωσε στην Φλωρεντία στις 10.6.1439, βλ. Μπαλόγλου (2016-2017) 50, σημ. 221

¹⁴⁶ Σφραντζής (2006) XXIII.1

¹⁴⁷ Μπαλόγλου (2016-2017) 50

¹⁴⁸ Στο ίδιο

¹⁴⁹ Παπαρρηγόπουλος (χ.χ.), τόμ. Ζ΄, 34

¹⁵⁰ Sygroulos (2008) 11.

μοναστήρια της Κωνσταντινούπολης οι σταυροφόροι κατά την διάρκεια της Λατινικής κυριαρχίας¹⁵¹.

Σύμφωνα με τον Συρόπουλο, ο δόγης της Φραγκίσκος Φόσκαρι συναντήθηκε με τον Αυτοκράτορα και προσπάθησε να τον πείσει να παραμείνουν στην Βενετία και να αναμένουν τις κινήσεις τόσο του Πάπα όσο και των συνοδικών της Βασιλείας, ώστε να λάβουν και την προσφορότερη απόφαση: «Ἐλεύσονται γὰρ ἑκατέρωθεν καὶ ζητήσουσι καὶ ἀξιώσουσι πρὸς σφᾶς αὐτούς ἀπελθεῖν, καὶ τότε ζητήσετε καὶ ὑμεῖς τὰ ὑπὲρ ἑαυτῶν. Καὶ ὅπη ἂν εὕρητε τὰ μᾶλλον λυσιτελοῦντα ὑμῖν, οὕτως ἐκεῖσε ἀπέλθετε»¹⁵². Κατόπιν διαβουλεύσεων, και αφού είχε ήδη παρέλθει ένας μήνας, αποφασίστηκε να μεταβούν στην Φερράρα για να ξεκινήσουν οι εργασίες της συνόδου.

Πρώτος αναχώρησε ο Αυτοκράτορας γεγονός που δυσαρέστησε τον Πατριάρχη, ο οποίος έφθασε λίγες ημέρες αργότερα. Ο Ιωάννης προσερχόταν στη σύνοδο γνωρίζοντας ότι ο Πατριάρχης, αντίθετος στην προοπτική της Ένωσης και των υποχωρήσεων, δεν θα αποδεχόταν να ασπαστεί τον πόδα του Πάπα, όπως όριζε το τυπικό της υποδοχής, κάτι που θα μπορούσε να προκαλέσει ρήξη πριν ακόμη την έναρξη των συζητήσεων¹⁵³. Ως εκ τούτου προπορεύτηκε για να αμβλύνει τις εντυπώσεις και έγινε θερμά δεκτός τόσο από τον Μαρκήσιο, όσο και από τον Πάπα.

Όταν στις 7 Μαρτίου 1438 κατέφθασε στη Φερράρα ο Πατριάρχης Ιωσήφ Β΄ μαζί με τους υπόλοιπους αξιωματούχους, αρνήθηκαν να αποβιβαστούν από το πλοίο διότι ο Πάπας απαιτούσε να ακολουθηθεί το τυπικό που τηρείτο παλαιόθεν και επέμενε στον ασπασμό σύμφωνα με την παράδοση της Ανατολικής Εκκλησίας ή θα επέστρεφε στην Κωνσταντινούπολη¹⁵⁴, θέση που υποστήριζε και ο Αυτοκράτορας¹⁵⁵. Τελικά, ο Πάπας παραιτήθηκε από την αξίωσή του «διὰ τὸ καλὸν τῆς εἰρήνης καὶ ἵνα μὴ γένηται τις ἔμποδις εἰς τὸ θεῖον τοῦτο τῆς ἐνώσεως ἔργον» υπό τον όρο η υποδοχή να πραγματοποιηθεί στον στενό κύκλο των καρδινάλιων¹⁵⁶. Εν τέλει, στις 8 Μαρτίου μετέβη συνοδευόμενος και με πομπή ενώπιον του Πάπα. Πρώτος εισήλθε στην αίθουσα ο Πατριάρχης ενώ ακολούθησαν και έξι αρχιερείς: της Νίκαιας, της Νικομήδειας, των Σάρδεων, της Τραπεζούντας, της Εφέσου και της Κυζίκου. Ο Πάπας τους υποδέχθηκε,

¹⁵¹ Παπαρρηγόπουλος (χ.χ.), τόμ. Ζ΄, 34

¹⁵² Μπαλόγλου (2016-2017) 51

¹⁵³ Παπαρρηγόπουλος (χ.χ.), τόμ. Ζ΄, 36

¹⁵⁴ Ανάστος (1980) 382

¹⁵⁵ Παπαρρηγόπουλος (χ.χ.), τόμ. Ζ΄, 37

¹⁵⁶ Ανάστος (1980) 382

παρέθεσε δεξίωση προς τιμήν τους και τους έδωσε την άδεια να τελούν τα ιερατικά τους καθήκοντα¹⁵⁷, παραμένοντας προσηλωμένος στον στόχο του, την ένωση των δύο Εκκλησιών υπό την πρωτοκαθεδρία του¹⁵⁸.

Η σύνοδος εν τούτοις δεν ξεκίνησε αμέσως διότι ζητήθηκε μία ολιγοήμερη αναβολή από την ελληνική πλευρά προκειμένου ο Πατριάρχης να αναρρώσει πλήρως από την ταλαιπωρία του ταξιδιού¹⁵⁹. Τελικά, η έναρξη έγινε στις 9 Απριλίου στον μητροπολιτικό ναό της πόλης, του Αγίου Γεωργίου, χωρίς όμως να λείψουν οι αντιθέσεις και οι διαπραγματεύσεις σε πολύ έντονο ύφος και από τις δύο πλευρές σχετικά με την εθιμοτυπία, την σειρά και την τάξη των καθισμάτων¹⁶⁰. Ο Πάπας τελικά κήρυξε την έναρξη της συγκληθείσας συνόδου «ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς τῶν δύο ἐκκλησιῶν συνδιαλλαγῆς», χωρίς, όμως, την παρουσία των δυτικών αρχηγών και των συνοδικών. Σε διάταγμα που συνυπέγραφαν ο ίδιος, οι καρδινάλιοι, ο Αυτοκράτορας και ο Πατριάρχης έδιναν διορία «ἀπὸ τοῦ νῦν μηνῆς τέσσαρας εἰς ὅλους τοὺς τόπους καὶ εἰς ὅλα τὰ ρηγάτα τῶν χριστιανῶν, ὅπως ἔλθωσι πάντες καὶ οἱ λοιποὶ τοῦ κονσιλίου τῆς Βασιλείας...»¹⁶¹. Εν τέλει, η πραγματική έναρξη έγινε στις 8 Οκτωβρίου 1438, μετά από έξι μήνες αναμονής των βασιλέων οι οποίοι ουδέποτε έφθασαν¹⁶².

Τα τέσσερα κυριότερα αλλά και ακανθώδη ζητήματα, τα οποία έπρεπε να επιλυθούν και είχαν συζητηθεί και κατά το παρελθόν προκαλώντας σφοδρές αντιπαραθέσεις μεταξύ των Ελλήνων και των Λατίνων ήταν: α) Η εκπόρευση του Αγίου Πνεύματος, β) το πρωτείο του Πάπα, γ) η χρήση του άζυμου άρτου στα μυστήρια και δ) το καθαρτήριο¹⁶³. Ζητήματα όπως ο γάμος των κληρικών και το διαζύγιο θα συζητούνταν σε άλλη ευκαιρία¹⁶⁴. Οι απαντήσεις, και σε αυτό συμφωνούσαν και οι δύο πλευρές, έπρεπε να αναζητηθούν πρωτίστως στις Γραφές, σε αποφάσεις παλαιότερων οικουμενικών συνόδων καθώς και στα έργα Ελλήνων και Λατίνων πατέρων της Εκκλησίας. Ο Ιωάννης Η΄ ήξερε ότι οι δύο επικεφαλής της Ορθόδοξης και της Καθολικής εκκλησίας θα είχαν διαφορετικούς στόχους: ο καθένας θα ήθελε όσο πιο

¹⁵⁷ Την Κυριακή ο Πατριάρχης πραγματοποίησε λειτουργία, όχι σε εκκλησία αλλά στο σπίτι που του είχε παραχωρηθεί· στη λειτουργία παραβρέθηκαν πολλές εξέχουσες προσωπικότητες της πόλης, καθώς και ο ίδιος ο Μαρκήσιος, βλ. Sygroulos (1971) 36

¹⁵⁸ Ανάστος (1980) 382

¹⁵⁹ Sygroulos (2008) 37

¹⁶⁰ Παπαρηγόπουλος (χ.χ.), τόμ. Ζ΄, 40-41

¹⁶¹ Στο ίδιο, 41

¹⁶² Στο ίδιο, 42· Μπαλόγλου ((2016-2017) 52

¹⁶³ Nicol (1996) 556

¹⁶⁴ Runciman (31992) 105

πολλά για τη δική του Εκκλησία, δεν ήταν έτοιμοι να υποχωρήσουν εύκολα από τις θέσεις τους από τις πρώτες συζητήσεις. Ως εκ τούτου, οι διαπραγματεύσεις προβλέπονταν σκληρές και ο Αυτοκράτορας προσπαθούσε να διατηρήσει ένα καλό κλίμα μέσα στην αντιπροσωπεία του και να αποτρέψει εντάσεις τόσο εντός αυτής όσο και με την άλλη πλευρά. Οι Λατίνοι, υπό τον Καρδινάλιο Τζεζαρίνι φαίνονταν περισσότερο προετοιμασμένοι, εκπαιδευμένοι και ενημερωμένοι με ομοφωνία μεταξύ τους, ενώ οι Έλληνες δεν είχαν ιδιαίτερη εξοικείωση με τα λατινικά κείμενα¹⁶⁵.

Όπως φαίνεται, το θέμα που απασχόλησε την σύνοδο περισσότερο και για το οποίο αναπτύχθηκε εκτενής επιχειρηματολογία και από τις δύο πλευρές ήταν το δόγμα σχετικά με την εκπόρευση του Αγίου Πνεύματος. Η ορθόδοξη πλευρά απέρριπτε την αυθαίρετη εκ μέρους των Λατίνων προσθήκη της λέξης *filioque* («και εκ του Υιού εκπορευόμενον») στο Σύμβολο της Πίστεως, θεωρώντας την διπλή εκπόρευση εσφαλμένη, και επέμενε μέσω του επισκόπου Εφέσου, Μάρκου Ευγενικού, ότι «τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον» όπως είχε αποφασιστεί στις Συνόδους της Νίκαιας το 325 και της Κωνσταντινούπολης το 381¹⁶⁶. Αλλωστε, αυτή η προσθήκη «προκαλούσε ανεπίτρεπτη σύγχυση στο ευαίσθητο θέμα της σχέσης των προσώπων της Αγίας Τριάδας, μεταξύ τους, και επομένως ανέτρεπε την ίδια την έννοια της θεολογίας ως απόπειρας γνώσεως του Θεού»¹⁶⁷.

Οι διαπραγματεύσεις για το θέμα αυτό αποδείχτηκαν σκληρές και προβληματικές κυρίως λόγω της «δυσνόητης επιχειρηματολογίας», των αντιφατικών απόψεων και των παρερμηνειών, που πολλές φορές οφείλονταν στην αδυναμία να αποδοθούν - μεταφραστούν ορθά όροι όπως ουσία και υπόστασις. Μόνον ένας συμβιβασμός θα έδινε τέλος σε αυτές τις ατέρμονες και εξοντωτικές συζητήσεις, κάτι που επιθυμούσε και ο Αυτοκράτορας¹⁶⁸ ώστε να λάβει την πολυπόθητη βοήθεια από την Δύση εναντίον των Οθωμανών¹⁶⁹.

Τον Ιανουάριο του 1439 η σύνοδος μεταφέρθηκε από τη Φερράρα στη Φλωρεντία λόγω της επιδημίας πανώλης που έπληττε την πόλη αλλά κυρίως λόγω έλλειψης χρημάτων. Στη Φλωρεντία η οικογένεια των Μεδίκων θα αναλάμβανε τα

¹⁶⁵ Nicol (1996) 556-557

¹⁶⁶ Ανάστος (1982) 382-383

¹⁶⁷ Nicol (1997) 153-154

¹⁶⁸ Nicol (1996) 557

¹⁶⁹ Παπαρρηγόπουλος (χ.χ.), τόμ. Ζ', 42

έξοδα της διεξαγωγής της συνόδου και κυρίως αυτά της ελληνικής αντιπροσωπείας, ενώ ο Πάπας θα εξεύρισκε χρήματα να στείλει και στην Κωνσταντινούπολη. Εκεί, οι εργασίες της συνόδου που ξεκίνησαν εκ νέου τον Φεβρουάριο με κύριο θέμα, όπως και στη Φερράρα, το *filioque*¹⁷⁰ διήρκεσαν αρκετά ενώ λόγω της έντασης απειλήθηκαν ακόμη και με διακοπή. Στις συνεδριάσεις δεν συμμετείχε ο Πατριάρχης λόγω προβλημάτων υγείας, συμμετείχε εν τούτοις σε κατ' ιδίαν συζητήσεις και διαβουλεύσεις σχετικά με τα υπό συζήτηση θέματα, όπου παρών ήταν και ο Αυτοκράτορας¹⁷¹. Τελικά, μετά από πολύμηνες διαπραγματεύσεις επήλθε συμβιβασμός μεταξύ των δύο πλευρών με τους Βυζαντινούς να συμφωνούν και να αποδέχονται την διατύπωση των Λατίνων, δηλαδή, ότι το Άγιο Πνεύμα εκπορεύεται εκ του Πατρός δια του Υιού (κάτι που θα μπορούσε να εκληφθεί και εκ του υιού): «Ἐπειδὴ ἠκούσαμεν τὰ ρητὰ τῶν ἁγίων πατέρων, τῶν ἀνατολικῶν καὶ τῶν δυτικῶν· τὰ μὲν λέγοντα ὡς ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, τὰ δὲ ἐκ τοῦ Πατρὸς δι' Υἱοῦ· εἰ καὶ ἐστὶ τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ ταῦτὸν τῷ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ταῦτὸν τῷ διὰ τοῦ Υἱοῦ· ὁμως ἡμεῖς τὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἀφέντες λέγομεν, ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ ἀϊδίως καὶ οὐσιωδῶς ὡς ἀπὸ μιᾶς ἀρχῆς καὶ αἰτίας, τῆς διὰ ἐνταῦθα σημαίνουσας αἰτίαν ἐπὶ τῆς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐκπορεύσεως»¹⁷².

Εκτός από την εκπόρευση του Αγίου Πνεύματος συζητήθηκαν και τα υπόλοιπα δογματικά επίμαχα θέματα. Σχετικά με την χρήση του ένζυμου (Ελληνες) ή του άζυμου (Λατίνοι) άρτου στο μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας, συμφώνησαν να ιερουργεί κάθε εκκλησία σύμφωνα με τους ισχύοντες κανόνες της¹⁷³. Συμφωνία επήλθε και για το «καθαρτήριο» ή «πουργκατόριο» αφού διατυπώθηκε η άποψη από τον Μητροπολίτη Εφέσου ότι «ὀλίγην εὐρίσκω τὴν μεταξύ ἡμῶν διαφορὰν ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ»¹⁷⁴ η οποία και έγινε αποδεκτή. Το θέμα, όμως, που προκάλεσε έντονες συζητήσεις αλλά εν τέλει το αντιμετώπισαν διακριτικά, ήταν αυτό των πρωτείων του Πάπα. Οι Λατίνοι ήθελαν και πέτυχαν να αναγνωριστεί ο Πάπας ως διάδοχος του Πέτρου και Κυβερνήτης ολόκληρης της Εκκλησίας. Αυτό το δέχθηκαν οι Ορθόδοξοι, επέμειναν όμως να γραφτούν στα πρακτικά της Συνόδου και να συμφωνηθούν από τους Λατίνους τα

¹⁷⁰ Ανάστος (1982) 382-383

¹⁷¹ Παπαρρηγόπουλος (χ.χ.), τόμ. Ζ', 42

¹⁷² Παπαρρηγόπουλος (χ.χ.), τόμ. Ζ', 42-43

¹⁷³ Ανάστος (1982) 383

¹⁷⁴ Παπαρρηγόπουλος (χ.χ.), τόμ. Ζ', 43

προνόμια των Πατριαρχών της Ανατολής, κάτι για το οποίο διαφωνούσαν οι Λατίνοι, τόσο που ο Ιωάννης Η΄ απείλησε να αποχωρήσει¹⁷⁵.

Το τελικό κείμενο της Ένωσης, ο Όρος, που έλεγε ότι οι δύο Εκκλησίες ενώθηκαν, συντάχθηκε και γράφτηκε τόσο στα Ελληνικά όσο και στα Λατινικά και υπογράφηκε από την ελληνική πλευρά την Κυριακή 6 Ιουλίου 1439. Το κείμενο, που διαβάστηκε από άμβωνος μετά το τέλος της λειτουργίας και στις δύο γλώσσες από τον καρδινάλιο Τσεζαρίνι και τον επίσκοπο Νίκαιας Βησσαρίωνα, ξεκινούσε στα λατινικά με τη φράση «Οι ουρανοί αγάλλονται», διότι η ειρήνη είχε αποκατασταθεί στους κόλπους της Εκκλησίας· πρώτος το υπέγραψε ο Πάπας¹⁷⁶ και στη συνέχεια ακολούθησαν οι υπογραφές του Αυτοκράτορα και όλων των Βυζαντινών και Λατίνων επισκόπων, εκτός του Μάρκου Ευγενικού που αρνήθηκε τη συνθήκη της ένωσης. Η θέση για την υπογραφή του Οικουμενικού Πατριάρχη έμεινε κενή, αφού ο Πατριάρχης Ιωσήφ είχε ήδη πεθάνει τον Ιούνιο και είχε ενταφιαστεί στη Santa Maria Novella, είχε όμως υπογράψει, λίγο πριν τον θάνατό του, προσωπική ομολογία για την υποταγή του στην Εκκλησία της Παλαιάς Ρώμης¹⁷⁷. Τον Όρο υπέγραψαν οι τοποτηρητές των τριών Πατριαρχιών, οι δεκατέσσερις αρχιεπίσκοποι και οι δώδεκα κατώτεροι ιερωμένοι, μετά τον Πάπα από πλευράς Λατίνων έβαλαν τις υπογραφές τους και οι οκτώ Καρδινάλιοι οι εξήντα ένας επίσκοποι και οι σαράντα έξι ιερωμένοι. Το κείμενο που γράφτηκε σε τέσσερα αντίγραφα¹⁷⁸.

Με τον Όρο της Ένωσης αποφασίστηκε ότι: α) το Άγιο Πνεύμα εκπορεύεται και από τον Πατέρα και από τον Υιό, β) στη Θεία Ευχαριστία μπορεί να χρησιμοποιείται άζυμος ή ένζυμος άρτος, γ) ανάμεσα στις αγνές ψυχές και σε αυτές που έχουν καταδικαστεί, αναγνωρίζονται και αυτές των ανθρώπων που έχουν ειλικρινώς μετανοήσει και οι οποίες αποκαθαίρονται, δ) ο Αποστολικός θρόνος και ο Επίσκοπος Ρώμης έχουν τα πρωτεία· επίσης, συμφωνήθηκε η τάξη των Πατριαρχείων, με της Κωνσταντινούπολης να είναι δεύτερο μετά της Ρώμης, τρίτο της Αλεξάνδρειας, τέταρτο της Αντιόχειας και πέμπτο των Ιεροσολύμων, διατηρώντας τα προνόμια και τα δικαιώματά τους¹⁷⁹. Βάσει αυτών, είναι προφανές ότι οι Βυζαντινοί υποτάχθηκαν

¹⁷⁵ Στο ίδιο, 44

¹⁷⁶ Ο Πάπας είχε ήδη καθαιρεθεί στις 25 Ιουνίου 1439 από την Σύνοδο της Βασιλείας, βλ. Μπαλόγλου (2016-2017) 63

¹⁷⁷ Nicol (1996) 560

¹⁷⁸ Παπαρρηγόπουλος (χ.χ.), τόμ. Ζ΄, 46

¹⁷⁹ Ανάστος (1982) 383

πλήρως στους Λατίνους αναγνωρίζοντας την δικαιοδοσία της Ρώμης σε ολόκληρη την Εκκλησία, για τον λόγο αυτό υπήρξαν έντονες αντιδράσεις με αποτέλεσμα η συμφωνία να μην επικυρωθεί παρά τον Νοέμβριο του 1452¹⁸⁰.

¹⁸⁰ Στο ίδιο

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: Η επιστροφή στην πρωτεύουσα και ο απόηχος της Ένωσης

Δεκαπέντε ημέρες μετά την υπογραφή της συμφωνίας, τα περισσότερα μέλη της ελληνικής αντιπροσωπείας αναχώρησαν από την Φλωρεντία· ενωρίτερα είχαν ήδη αναχωρήσει ο αδελφός του αυτοκράτορα, Δημήτριος, ο Γεώργιος Σχολάριος και ο Γεώργιος Πλήθων¹⁸¹. Ο αυτοκράτορας, αντιθέτως, δεν ταξίδεψε με την υπόλοιπη αποστολή για την Βενετία και παρέμεινε για περίπου έναν μήνα στη Φλωρεντία. Τις ημέρες της παραμονής του έκανε διάφορες εκδρομές σε κοντινές πόλεις, όπως στην Pistoia αλλά και δέχθηκε την αποστολή των Αρμενίων για να συζητήσουν και να διευθετήσουν ιερατικά θέματα της Ενώσεως. Ο Ιωάννης Η΄, πριν φύγει από τη Φλωρεντία, ευχαρίστησε για τη φιλοξενία και τη γενναιοδωρία τους αξιωματούχους της πόλης. Μαζί του ταξίδεψε για τη Βενετία και ο Εφέσου Μάρκος Ευγενικός· τον είχε κρατήσει κοντά του για να τον προστατεύσει από διάφορους κινδύνους ύστερα από την άρνησή του να υπογράψει τον Όρο της Ένωσης των δύο Εκκλησιών. Πριν φτάσει στη Βενετία έκανε μια στάση στη Βολωνία, όπου οι άρχοντες και ο κόσμος τον υποδέχθηκαν με μεγάλη θέρμη, ενώ διέμεινε στο παλάτι του αρχιεπισκόπου της πόλης Νικολάου Αλπεργκάτι. Εκεί ο αυτοκράτορας, για να ευχαριστήσει τους κατοίκους για την όμορφη υποδοχή, απένειμε τιμητικούς τίτλους σε ορισμένους πολίτες¹⁸².

Στη Βενετία, όπου έφθασε ο Αυτοκράτορας στις 6 Σεπτεμβρίου 1439, ο κυβερνήτης της πόλης, Φραντζέσκο Φοσκάρι, ζήτησε από τον αυτοκράτορα οι ορθόδοξοι να τελέσουν τη θεία λειτουργία στον Ναό του Αγίου Μάρκου. Αυτό το αίτημα φάνηκε παράξενο στους ιεράρχες, μάλλον σαν παγίδα πρκειμένου να φέρει σε δύσκολη θέση τους ανθενωτικούς ιεράρχες. Τελικά η λειτουργία έγινε χωρίς να μνημονευθεί ο Πάπας αλλά και το Φιλιοκβε (*filioque*) για το οποίο είχε γίνει τόσο μεγάλη συζήτηση στη σύνοδο¹⁸³. Στην πόλη, στον Ναό του Αγίου Γεωργίου, τελέστηκε και το σαρανταήμερο μνημόσυνο του Πατριάρχη¹⁸⁴.

¹⁸¹ Nicol (1996) 561

¹⁸² Συρόπουλος (1971) 27.514

¹⁸³ Συρόπουλος (1971) 1.522

¹⁸⁴ Μπαλόγλου ((2016-2017) 62

Ο απόπλους των πλοίων από την Βενετία πραγματοποιήθηκε στις 19 Οκτωβρίου 1439, αφού στις 14 του ίδιου μήνα που είχε προγραμματιστεί κατέστη αδύνατος λόγω ισχυρών ανέμων. Το ταξίδι ήταν δύσκολο μέχρι τον πρώτο ελληνικό σταθμό, την Κέρκυρα, λόγω μεγάλης θαλασσοταραχής. Στην Κέρκυρα πλήθος κόσμου περίμενε την ορθόδοξη αντιπροσωπεία στο λιμάνι, όχι για να την υποδεχθεί σε πανηγυρικό κλίμα, αλλά να εκφράσει τη δυσαρέσκειά του για την υπογραφή του όρου που θα ένωσε τις δύο Εκκλησίες. Σε ερώτηση του Πρωτοπαπά του νησιού, ο Ιωάννης Η΄ απάντησε ότι η Ένωση των δύο εκκλησιών θα βοηθούσε στην ενίσχυση της Αυτοκρατορίας σε πολιτικό αλλά και σε στρατιωτικό επίπεδο έναντι των Οθωμανών, ενώ ως προς τα τελετουργικά των δύο Εκκλησιών, σύμφωνα με τους όρους της συμφωνίας θα έμεναν ως είχαν¹⁸⁵. Την επόμενη ημέρα η ελληνική αποστολή αναχώρησε με προορισμό τη Μεθώνη. Από εκεί, ο Ιωάννης Η΄ πήγε έφιππος στην Κορώνη, που είχε καταληφθεί από τους Φράγκους το 1205, για να περιμένει τις τριήρεις για τον επόμενο σταθμό του, την Εύβοια. Στην Κορώνη έγινε κοινή λιτανεία Λατίνων και Ελλήνων. Το ταξίδι συνεχίστηκε με προορισμό την Εύβοια, όπου και εκεί Ορθόδοξοι από την αποστολή και Λατίνοι συλλειτούργησαν τον πανηγυρικό της Ένωσης. Αφού παρέμειναν αρκετές ημέρες στο νησί λόγω σφοδρής θαλασσοταραχής, κινήθηκαν προς την Λήμνο, όπου και αγκυροβόλησαν περιμένοντας να κοπάσει η κακοκαιρία. Εκεί, μέλη της αποστολής πληροφορήθηκαν τον θάνατο της συζύγου του Αυτοκράτορα, τον οποίο, όμως, δεν του ανακοίνωσαν¹⁸⁶.

Μόλις κόπασε η θαλασσοταραχή η αποστολή ξεκίνησε για την Κωνσταντινούπολη με μια τελευταία στάση, αυτή τη φορά στην Καλλίπολη, όπου φιλοξενήθηκαν από τον Οθωμανό διοικητή της πόλης. Τελικά, στις 31 Ιανουαρίου 1440 το πλοίο με την ελληνική αντιπροσωπεία έφθασε ύστερα από περιπετειώδες ταξίδι στην Κωνσταντινούπολη. Την επόμενη ημέρα έφθασε και ο αδερφός του αυτοκράτορα, Κωνσταντίνος, για να τον υποδεχθεί. Όταν, όμως, έφθασε στο παλάτι τον περίμενε μια δυσάρεστη είδηση, από το στόμα της μητέρας του Ελένης Δραγάση-Παλαιολόγου, αφού τον πληροφόρησε ότι η γυναίκα του Μαρία Κομνηνή, κόρη του αυτοκράτορα της Τραπεζούντας, δεν ήταν εν ζωή· είχε πεθάνει στις 17 Δεκεμβρίου του 1439 και είχε ενταφιασθεί στη μονή του Παντοκράτορος¹⁸⁷.

¹⁸⁵ Στο ίδιο 63

¹⁸⁶ Στο ίδιο

¹⁸⁷ Στο ίδιο· Σφραντζής (2006) XXIV.3-4

Αμέσως μετά την άφιξή του στην Κωνσταντινούπολη, ο Ιωάννης Η΄ απέστειλε πρέσβεις στον Μουράτ Β΄ «δεικνύων εὐγνωμοσύνην καὶ ἀκραιφνήν φιλίαν εἰς αὐτόν» για να τον καθησυχάσει για το ταξίδι του στην Ιταλία, αφού ο σουλτάνος είχε καταλάβει το σχέδιο του Ιωάννη Η΄ και πίστευε ότι σίγουρα ο Αυτοκράτορας θα προέβαινε στην Ένωση ώστε να καρπωθεί από τους δυτικούς τη στρατιωτική τους βοήθεια, χωρίς να τον ενδιαφέρει εάν οι ορθόδοξοι χάσουν κάποια εκκλησιαστικά προνόμια που είχαν μέχρι τότε, «ἦν προκατειλημμένος ὁ λογισμὸς αὐτοῦ, ὡς διαβὰς ἐν Φραγγίᾳ ὁ βασιλεὺς ἐποίησεν ὁμόνοιαν σὺν τοῖς Φράγγοις καὶ ἐγγόνει Φράγγος καὶ μέλλωσι στρατεῦσαι κατὰ τοῦ Μουράτ ἀπὸ γῆς καὶ θαλάσσης τοῦ ἐξᾶραι αὐτόν ἐκ δύσεως». Η αντιπροσωπεία των αξιωματούχων είπε στο σουλτάνο ότι σκοπός της επίσκεψης της Ορθόδοξης αντιπροσωπείας ήταν η διευθέτηση διάφορων δογματικών θεμάτων που αφορούσαν την πίστη τους¹⁸⁸.

Τους αντιπροσώπους της ορθόδοξης αποστολής οι πολίτες της Κωνσταντινούπολης τους αντιμετώπισαν με επιφυλακτικότητα κατά την αποβίβασή τους από τα πλοία, και ρωτούσαν να μάθουν περισσότερα για τη συμφωνία με τους καθολικούς. Αρκετοί ιεράρχες φαίνονταν μετανιωμένοι για τη στήριξη και την υπογραφή του ενωτικού όρου λέγοντας, «πεπράκαμεν τὴν πίστιν ἡμῶν· ἀντηλλάξαμεν τῇ ἀσεβείᾳ τὴν εὐσέβειαν», όπως και «ἡ δεξιὰ αὐτῆ ὑπέγραψεν κοπήτω ἡ γλῶττα ὠμολόγησεν, ἐκριζέσθω». Ο ιστοριογράφος [Μιχαήλ] Δούκας εκφράζει την άποψη ότι ορισμένοι ιερείς, μέλη της βυζαντινής αποστολής χρηματίστηκαν από τους Δυτικούς, «ὕπερ ἀριθμὸν γὰρ ἦσαν τὰ δαπανηθέντα εἰς αὐτοὺς νομίσματα καὶ τὰ ἐν χερσὶν μετρηθέντα ἐκάστου τῶν πατέρων»¹⁸⁹. Αυτό όμως ο Συρόπουλος ως αυτόπτης μάρτυρας το διαψεύδει, αφού δεν είδε κανέναν να χρηματίζεται, και να κανέναν να ζητάει χρήματα για να υπογράψει τον ενωτικό όρο¹⁹⁰. Η κατάσταση ήταν θλιβερή και αποκαρδιωτική, αφού στην πλειοψηφία του ο κλήρος αλλά και ο λαός ήταν πεπεισμένοι ότι η Ένωση των δύο Εκκλησιῶν ήταν πράξη προδοσίας και αντιμετώπιζαν εχθρικά όσους είχαν υπογράψει τον Όρο χαρακτηρίζοντάς τους προδότες¹⁹¹.

Ο Ιωάννης Η΄ παρά τη μεγάλη του θλίψη για την απώλεια της συζύγου του Μαρίας Κομνηνῆς και της έντονης αντίδρασης και της κατακραυγῆς που αντιμετώπισε,

¹⁸⁸ Δούκας (1997) XXXI.8

¹⁸⁹ Στο ίδιο, XXXI.9

¹⁹⁰ Συρόπουλος (1971) 4.524

¹⁹¹ Σφραντζῆς (2006) XXIV.6· Nicol (1996) 561

έμεινε πιστός στην Ένωση, παρόλο που έβλεπε ότι εύκολα την υπέγραψε αλλά δύσκολα θα την επέβαλε και θα την εφάρμοζε. Με προτροπή, μάλιστα, της μητέρας του, έμεινε μεν πιστός στην Ένωση αλλά δεν προσπάθησε να την επιβάλει στους υπηκόους του¹⁹². Ο αυτοκράτορας προσπαθούσε με διπλωματικούς τρόπους να κρατήσει την ηρεμία στην Εκκλησία ευελπιστώντας ότι με το χρόνο οι αντιδράσεις θα καταλάγιαζαν και ότι αυτή η συμφωνία με τους Λατίνους θα γινόταν τελικά αποδεκτή. Όσο, όμως, ο χρόνος πέραγε τόσο οι συγκρούσεις των δύο πλευρών γίνονταν σφοδρότερες.

Τώρα, θα έπρεπε να κάνει εκλογές για τη θέση του Πατριάρχη, που είχε χηρεύσει μετά το θάνατο του Ιωσήφ Β΄, και, αντικειμενικά, έπρεπε να εκλεγεί ένας Πατριάρχης της ενωτικής πλευράς για να υποστηρίξει την Ένωση. Προς έκπληξη όλων ο Ιωάννης Η΄ πρότεινε στον Μάρκο Ευγενικό τη θέση του Πατριάρχη, ο οποίος όμως αρνήθηκε τον πατριαρχικό θρόνο και εγκατέλειψε την πρωτεύουσα. Τότε, ο Ιωάννης Η΄ επέλεξε δύο Ιεράρχες, τον Ηρακλείας Αντώνιο και τον Τραπεζούντος Δωρόθεο που είχαν ταξιδέψει μαζί του στην Ιταλία και είχαν υπογράψει τον Όρο της Ένωσης των Εκκλησιών. Ο Αντώνιος αρνήθηκε τον Πατριαρχικό Θρόνο, λέγοντας ότι έκανε λάθος που υπέγραψε στην Ιταλία, ενώ την ίδια στάση τήρησε και ο Τραπεζούντος Δωρόθεος. Τότε, ο αυτοκράτορας πρότεινε στον Κυζίκου Μητροφάνη τη θέση του Πατριάρχη, την οποία εκείνος δέχθηκε και έτσι η εκλογή του έγινε τον Μάιο του 1440¹⁹³.

Είναι προφανές ότι η Ένωση των δύο Εκκλησιών έφερε μεν την ειρήνη στην Εκκλησία, δημιούργησε όμως διχόνοια, μίσος και έχθρα ανάμεσα στους Ορθόδοξους. Το 1441 αρκετοί ιεράρχες, που είχαν αρχικά υπογράψει τον Όρο, φάνηκαν να μετανοούν για την πράξη τους και να τον αποκηρύσσουν¹⁹⁴, ενώ την επόμενη χρονιά, το καλοκαίρι του 1442, ο αδελφός του Αυτοκράτορα, Δημήτριος, δεσπότης σε μία περιοχή της Σηλυβρίας, τον οποίο είχε μαζί του στην Ιταλία προκειμένου να τον έχει υπό την επίβλεψή του, γνωρίζοντας ότι ήταν αντίθετος με την Ένωση, με την συνδρομή ανθενωτικών και του Σουλτάνου επιτέθηκε στην Κωνσταντινούπολη με αποτέλεσμα να πιαστεί αιχμάλωτος¹⁹⁵. Επίσης, από τους διαπρεπείς ιεράρχες που συμμετείχαν στη σύνοδο, ο Μάρκος Ευγενικός¹⁹⁶, που επέστρεψε στην πρωτεύουσα και έχαιρε εκτίμησης

¹⁹² Runciman (31992) 109

¹⁹³ Nicol (1996) 561

¹⁹⁴ Στο ίδιο, 562

¹⁹⁵ Σφραντζής (2006) XXV.1

¹⁹⁶ Η αντίσταση του Μάρκου Ευγενικού στις επιθυμίες του αυτοκράτορα Ιωάννη Η΄ μπορούμε να πούμε ότι οφειλόταν, όχι στον εγωισμό του αλλά στα βαθιά και ακλόνητα θρησκευτικά και πνευματικά του πιστεύω στην παράδοση της Ορθοδόξου Εκκλησίας. Ήξερε ότι με το να αρνηθεί να υπογράψει το

και ευρείας αποδοχής, επηρέαζε με τα κηρύγματά του εναντίον της Ένωσης - άλλωστε ήταν ο μόνος που δεν είχε καμφθεί και δεν είχε υπογράψει - με τον Αυτοκράτορα να μην τολμά να τον αποπέμψει· γνώριζε, επίσης, ότι η κατά μέτωπο σύγκρουσή του με τους ανθενωτικούς θα έβλαπτε την Αυτοκρατορία παρά θα την ωφελούσε. Ο Βησσαρίων, επικεφαλής των φιλοενωτικών¹⁹⁷, καρδινάλιος πλέον, είχε εγκαταλείψει την πατρίδα του και εγκαταστάθηκε μόνιμα στην Ιταλία θεωρώντας ότι από εκεί θα μπορούσε να προσφέρει περισσότερα στους Έλληνες¹⁹⁸, ενώ και ο Μητροπολίτης Ρωσίας Ισίδωρος, έγινε Καρδινάλιος της Εκκλησίας της Ρώμης, αφού διέφυγε στην Ιταλία μετά την καθαίρεση και την φυλάκισή του από τον Μεγάλο Δούκα Βασίλειο Β΄, μόλις επέστρεψε από την Σύνοδο. Τέλος, οι Πατριάρχες Αντιοχείας, Ιεροσολύμων και Αλεξάνδρειας αποκήρυξαν τις υπογραφές υπέρ της Ένωσης των εκπροσώπων τους στην Σύνοδο, ενώ ο Γεώργιος Σχολάριος, ο μετέπειτα Πατριάρχης, έγινε υποστηρικτής των θέσεων των ανθενωτικών μετά τον θάνατο του Μάρκου Ευγενικού¹⁹⁹.

σύμφωνο θα είχε επιπτώσεις από τους ενωτικούς και τους Λατίνους. Για τον Ευγενικό, αυτό που προείχε εκείνη τη στιγμή ήταν η υπεράσπιση των συμφερόντων της Ορθόδοξης Εκκλησίας με οποιοδήποτε τίμημα. Ο Μάρκος Ευγενικός μετά την εκλογή του Μητροφάνη Β΄ στον Πατριαρχικό θρόνο, έφυγε κρυφά από την Κωνσταντινούπολη για την Έφεσο διότι δεν επιθυμούσε να συλλειτουργήσει με το νέο φιλοενωτικό Πατριάρχη. Στην Έφεσο, όπου την κυριαρχία είχαν οι Τούρκοι, επίσης είχε προστριβές με φιλοενωτικούς και γι' αυτόν τον λόγο δεν έμεινε για πολύ καιρό, αφού είχε αποφασίσει να πάει στο Άγιο Όρος έως το τέλος της ζωής του. Όταν το πλοίο της γραμμής σταμάτησε για λίγο στη Λήμνο, πριν πάει στο Όρος, με εντολή του αυτοκράτορα Ιωάννη Η΄ συνελήφθη και φυλακίστηκε για δύο χρόνια. Οι συνθήκες διαβίωσης ήταν άθλιες και οι βασανισμοί ήταν συχνοί. Όταν βγήκε από τη φυλακή, μετέβη στην Κωνσταντινούπολη, στο μοναστήρι του Αγίου Γεωργίου των Μαγγάνων, όπου τον υποδέχθηκαν ως Άγιο και Ομολογητή. Δεν σταμάτησε μέχρι το τέλος της ζωής του να αποκαλεί αιρετικούς τους Λατίνους και ψευτοαπόστολους τους ενωτικούς και συμβούλευε τους μοναχούς να κρατάνε ψηλά το ορθόδοξο δόγμα και την πίστη τους. Πέθανε στις 23 Ιουνίου 1444 σε ηλικία 52 ετών. Στη σύνοδο της Κωνσταντινουπόλεως που έγινε το 1484 κατεγράφη το όνομά του στο συνοδικό της ορθοδοξίας ως πατέρας άγιος.

¹⁹⁷ Ostrogorsky (2006) 267· Ένας από τους σημαντικότερους εκπροσώπους των ενωτικών. Σε ηλικία είκοσι ετών ασπάστηκε τον μοναχικό βίο, και όταν πήγε στο Μυστρά έγινε φίλος του Γεώργιου Γεμιστού από το οποίο διδάχτηκε την πλατωνική θεωρία. Από αυτή την εποχή ο Βησσαρίων είχε εκφράσει την άποψη ότι η στροφή προς την πολιτική της Δύσης ήταν θα ήταν ωφέλιμη για την Αυτοκρατορία. Συμμετείχε στην αποστολή προς την Ιταλία μαζί με τον Ιωάννη Η΄ ο οποίος τον ήθελε μαζί του στο μεγάλο ταξίδι της ενώσεως, για να έχει ουσιαστικό ρόλο στις συζητήσεις με τους καθολικούς. Στην αρχή ο Βησσαρίων ήταν κατά της Ένωσης, στην πορεία όμως των συζητήσεων και υπό την έντονη επιρροή του Ιωάννη Η΄, τάχθηκε υπέρ της εένωσης. Με την επιστροφή του στην Κωνσταντινούπολη ξέσπασαν εις βάρος του έντονες αποδοκιμασίες, θεωρώντας τον ως τον κύριο εκπρόσωπο των ενωτικών της προδοτικής συμφωνίας. Το 144, μετά την εκλογή του Μητροφάνη Β΄ στον πατριαρχικό θρόνο, ο Βησσαρίων πήρε το δρόμο για τη Δύση και τη θέση του καρδινάλιου· μια θέση που του την είχε δώσει ο πάπας Ευγένιος Δ΄. Στην Ιταλία το ποιμαντικό και πολιτικό του έργο ήταν μεγάλο, έγινε ηγούμενος της μονής των φραγκισκανών του Αγίου Ιωάννη στη Ραβέννα, έγινε κυβερνήτης της Μπολόνια, έφτασε να διεκδικήσει τη θέση του πάπα. Σε πολιτικό επίπεδο, ο Πάπας Πίος Β΄ ανέθεσε στο Βησσαρίωνα να διοργανώσει σταυροφορία εναντίον των Οθωμανών. Λίγο πριν πεθάνει δώρισε τη βιβλιοθήκη του στον ναό του Αγίου Μάρκου στη Βενετία.

¹⁹⁸ Runciman (31992) 109-110

¹⁹⁹ Ostrogorsky (2006) 266-267· Nicol (1996) 563

Η υπογραφή του Ιωάννη Η΄ στον ενωτικό Όρο φαίνεται ότι μόνον κακό προκάλεσε τόσο στην εκκλησία όσο και στην αυτοκρατορία. Ο γυρισμός του από την Σύνοδο, που μάλλον επιθυμούσε να είναι θριαμβικός, του προκάλεσε θλίψη και απογοήτευση καθώς δοκίμασε την εχθρότητα και την ψυχρότητα των περισσοτέρων από τους υπηκόους του. Η Κωνσταντινούπολη ήταν πλέον μια πόλη διαιρεμένη στα δύο, στους ενωτικούς και τους ανθενωτικούς, με την συντριπτική πλειοψηφία να είναι υπέρ των δευτέρων. Η κατάσταση στην οποία είχε περιέλθει η αυτοκρατορία από τους χειρισμούς του ήταν πλέον μη αναστρέψιμη, ο κλοιός των Οθωμανών έσφιγγε όλο και περισσότερο, οι έριδες και οι ενδοοικογενειακές διαμάχες συνεχίστηκαν και εντάθηκαν. Ο Ιωάννης Η΄ φαινόταν αδύναμος να αντιμετωπίσει αυτή τη νέα κατάσταση.

Ο Ιωάννης Η΄, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, με τη Σύνοδο Φερραράς – Φλωρεντίας δεν κατάφερε αυτό που προσδοκούσε, τη στρατιωτική, δηλαδή, και οικονομική βοήθεια των δυτικών, η παρουσία του, όμως, στην Ιταλία με την πολυπληθή αντιπροσωπεία που είχε στις τάξεις της πολλούς διακεκριμένους λογίους και διαπρεπείς θεολόγους για την επίλυση εκκλησιαστικών ζητημάτων, συνέβαλε στο να έλθουν οι Δυτικοί σε μεγαλύτερη επαφή και να γνωρίσουν τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό αλλά και να διεγείρει το ενδιαφέρον τους για τα ελληνικά γράμματα και την κλασική παιδεία. Ο Αυτοκράτορας, ο Πατριάρχης και λόγιοι, όπως ο Βησσαρίωνας, έφεραν μαζί τους τα βιβλία τους, που τους ήταν απαραίτητα για τις διάφορες συσκέψεις, αλλά και άλλα με κείμενα του Πλάτωνα, του Αριστοτέλη, του Πλούταρχου, του Διόδωρου Σικελιώτη, του Διονυσίου Αλικαρνασσία, που εντυπωσίασαν τους Λατίνους, όπως τον ουμανιστή Ambrosio Traversari. Εκείνος, μάλιστα, φέρεται να αναμένει με μεγάλο ενδιαφέρον, ίσως και αγωνία, την άφιξη των βιβλίων του Βησσαρίωνα, που είχε αφήσει στη Μεθώνη κατά την διάρκεια του ταξιδιού τους, προκειμένου να τα αντιγράψει²⁰⁰.

Χάρη στον Γεώργιο Πλήθωνα Γεμιστό, ο οποίος μπορεί να ήταν κατά της ένωσης των δύο Εκκλησιών, αλλά οι απόψεις του για τον χριστιανισμό και την ορθόδοξη εκκλησία δεν ήταν δογματικές, εισήχθη η ελληνική φιλοσοφία στη Δύση. Βρήκε την ευκαιρία να μιλήσει στα ιταλικά πανεπιστήμια για τον Πλάτωνα, τον Αριστοτέλη, τον Επίκουρο και την φιλοσοφία τους· οι διαλέξεις αυτές είχαν πολύ μεγάλη απήχηση στους Λατίνους, με αποτέλεσμα να υπάρχει και στο δυτικό κόσμο ενδιαφέρον για τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό και τους φιλοσόφους του. Δέκα χρόνια

²⁰⁰ Setton (2008)163-170

μετά τις διαλέξεις του, το 1449, ιδρύθηκε από τον Κόζιμο των Μεδίκων στη Φλωρεντία η Ακαδημία Πλάτονα. Μεγάλη συμβολή στη διάδοση του ελληνικού πνεύματος στην Ιταλία του 15^{ου} αιώνα είχε και ο Βησσαρίωνας, ο οποίος επέστρεψε στη Φλωρεντία το 1440. Ως ένθερμος υπερασπιστής της Ένωσης κατέβαλε μεγάλη προσπάθεια να πραγματοποιηθεί και να γίνει αποδεκτή, όπως επίσης, μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Οθωμανούς το 1453 προσπάθησε να κινητοποιήσει τη Δύση να οργανώσει σταυροφορία εναντίον τους. Στην κατοικία του, που μετέτρεψε σε Ακαδημία, σε τόπο συγκέντρωσης διανοουμένων Ιταλών και Βυζαντινών «πρσφύγων», τους οποίους είχε υποδεχθεί, περιθάψει και συνδράμει, γίνονταν φιλοσοφικές συζητήσεις και μεταφράζονταν έργα της ελληνικής γραμματείας στα Λατινικά. Επίσης, δώρισε την πλουσιότετη ιδιωτική του βιβλιοθήκη, την απαρτιζόμενη από περίπου 746 τόμους, στη Μαρκιανή Βιβλιοθήκη της Βενετίας, διασώζοντάς την με αυτόν τον τρόπο από την αφάνεια²⁰¹.

²⁰¹ Setton (2008) 170-176· Πηγαδιώτη (2019) 68-69

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: Τα τελευταία χρόνια 1440-1448

Το 1440 η κατάσταση στην Αυτοκρατορία επιδειωνόταν συνεχώς λόγω των έντονων αντιδράσεων για την συμφωνηθείσα Ένωση των Εκκλησιών και οι Οθωμανοί γίνονταν όλο και περισσότερο καχύποπτοι και επικίνδυνοι, κάτι που ο πατέρας του Αυτοκράτορα είχε αρκετά χρόνια πριν προβλέψει. Οι πληροφορίες που λάμβανε ο Πάπας Ευγένιος Δ΄ ότι ο Ιωάννης Η΄ αδυνατούσε να πείσει το μεγαλύτερο μέρος του κλήρου και του λαού του για τα οφέλη της Ένωσης, προσπαθούσε να οργανώσει σταυροφορία εναντίον των Τούρκων, όπως άλλωστε είχε υποσχεθεί²⁰².

Εν τω μεταξύ, οι Οθωμανοί είχαν κυρίαρχο ρόλο στα Βαλκάνια και οι επιτυχίες τους, όσο πέρναγε ο καιρός, γίνονταν όλο και περισσότερες. Το 1439 είχαν κινηθεί εναντίον του Νοβόπριδου, της μητρόπολης της Σερβίας, «καὶ καταπολεμήσας εἴλε ταύτην καὶ παρέδωκε Τούρκους καὶ ὅλην Σερβίαν»²⁰³, ενώ την άνοιξη του 1440 «στρατὸν μέγα ἐγείρει καὶ πολὺ ... καὶ κατὰ Πελογράδω (Βελιγράδι) ἐστράτευσεν»²⁰⁴, καταφέροντας, μετά από πολλούς μήνες πολιορκίας, να καταλάβει την πόλη²⁰⁵. Στην επέλαση των Τούρκων, αντίσταση προέβαλε ο Ιωάννης Κορβίνος Ουνιάδης, ο στρατηγός ήρωας της Ουγγαρίας, ο οποίος κατάφερε κάποια καίρια χτυπήματα στα στρατεύματα των Οθωμανών στη Σερβία και την Βλαχία, αναπτερώνοντας το ηθικό όλων²⁰⁶. Χάρη σε αυτές τις επιτυχίες των Ούγγρων, ο Πάπας ανέθεσε την οργάνωση σταυροφορίας στον Καρδινάλιο Τσεζαρίνι. Τον Ιούνιο του 1443 είχαν συγκεντρωθεί περίπου 25.000 στρατιώτες, ιππείς και τοξότες, με επικεφαλής τον βασιλιά των ενωμένων Πολωνίας και Ουγγαρίας, Λαδισλάβο Γ΄, τον Ουνιάδη και τον Γεώργιο Μπράνκοβιτς, που είχε εκδιωχθεί από την Σερβία και είχε καταφύγει στην Ουγγαρία²⁰⁷. Οι συνθήκες έμοιαζε να είναι υπέρ των σταυροφόρων, αφού εκείνη την εποχή ο Σουλτάνος πολέμουσε στη Μικρά Ασία εναντίον του εμίρη Καραμάν. Οι σταυροφόροι πέτυχαν σημαντική νίκη κοντά στη Ναϊσσό, προέλασαν στην Σόφια της Βουλγαρίας την οποία κατέλαβαν και κινήθηκαν προς την Φιλιπούπολη της Θράκης²⁰⁸. Στα τέλη του 1443 οι σταυροφόροι αντιμετώπισαν επιτυχώς τους Τούρκους στις δύσβατες περιοχές

²⁰² Nicol (1996) 563

²⁰³ Δούκας (1997) XXX.4

²⁰⁴ Στο ίδιο, XXX.6

²⁰⁵ Nicol (1997) 156

²⁰⁶ Ostrogorsky (2006) 267

²⁰⁷ Ostrogorsky (2006) 267· Nicol (1997) 157

²⁰⁸ Δούκας (1997) XXXII.1

μεταξύ της Σόφιας και της Φιλιππούπολης, οπισθοχώρησαν όμως λόγω του δριμύ ψύχους του χειμώνα²⁰⁹.

Τον Ιούνιο του 1444 ο Σουλτάνος αναγκάζεται να συνάψει δεκαετή εκεχειρία με τους Σέρβους και τους Ούγγρους αφού στην Αλβανία ο Γεώργιος Καστριώτης ηγείτο απελευθερωτικού κινήματος εναντίον των Τούρκων και στον Μοριά ο δεσπότης Κωνσταντίνος είχε ήδη επισκευάσει τα τείχη του Εξαμιλίου, κατέλαβε την Θήβα και την Αθήνα και ανάγκασε τον δούκα Nerio Acciaiuoli να πληρώσει φόρο υποτέλειας²¹⁰. Η εξέλιξη αυτή ήταν θετική για τους χριστιανούς, αφού οι μεν Τούρκοι περιορίζονταν και οι Σέρβοι ανακτούσαν τα εδάφη τους. Η συμφωνία, όμως, αυτή φάνηκε να δυσαρεστεί κυρίως τους Χριστιανούς οι οποίοι πίεζαν να συνεχιστούν οι νικηφόρες εκστρατείες. Ως εκ τούτου, η ανακωχή διήρκεσε μόνον δύο μήνες και τον Σεπτέμβριο του 1444 οι σταυροφόροι επανήλθαν με την σημαντική ενίσχυση του Πρίγκιπα της Βλαχίας αλλά χωρίς την συνδρομή της Σερβίας, που είχε αποσυρθεί τηρώντας τον όρο της εκεχειρίας²¹¹. Η εκστρατεία έγινε υπό την καθοδήγηση του βασιλιά της Πολωνίας και τον Ούγγρο βοεβόδα της Τρανσυλβανίας Ιωάννη Ουνάδη, ενώ ο στρατός των ενωμένων χριστιανών αποτελούνταν από Ούγγρους, Παπικούς, Πολωνούς, Κροάτες και Βούλγαρους στρατιώτες, οι οποίοι πήγαιναν στη μάχη με ανεβασμένο ηθικό από τις προηγούμενες επιτυχίες τους επί των Τούρκων. Ήταν και η τελευταία ευκαιρία για να γίνει κοινή πολεμική κίνηση εναντίον των Τούρκων. Το ηθικό όμως δεν ήταν αρκετό, ο στρατιωτικός εξοπλισμός δεν ήταν επαρκής για μια τέτοια μάχη, ενώ ο αριθμός των μαχητών ήταν ο μισός από των Οθωμανών· οι στρατιώτες της χριστιανικής συμμαχίας ήταν 30.000 και αυτοί των Οθωμανών 60.000.

Οι Τούρκοι αντέδρασαν άμεσα και οι δύο στρατοί συναντήθηκαν στην πόλη Βάρνα της Ανατολικής Βουλγαρίας, όπου στις 10 Νοεμβρίου του 1444 συγκρούστηκαν, «συνάψαντες πόλεμον φοβερόν καὶ φρικώδη, ἀπὸ πρωΐας ἕως ὥρας ἐννάτης κατέκοπτον ἀφειδῶς οἱ χριστιανοὶ τοὺς Τούρκους»²¹². Η μάχη της Βάρνας, παρά τις αρχικές επιτυχίες, δεν είχε καλή έκβαση για τους Χριστιανούς αφού κατατροπώθηκαν από τους Τούρκους ενώ έχασαν την ζωή τους ο Βασιλιάς της Ουγγαρίας Βλαδισλάβος και ο

²⁰⁹ Nicol (1996) 566

²¹⁰ Ostrogorsky (2006) 268

²¹¹ Στο ίδιο, 269

²¹² Δούκας (1997) XXXII.4

Καρδινάλιος Τσεζαρίνι²¹³. Η απογοήτευση ήταν προφανής και οι Βυζαντινοί, που δεν είχαν συμμετάσχει σε αυτή την εκστρατεία, εύκολα απέδωσαν την αποτυχία στην αποδοχή της Ένωσης των δύο Εκκλησιών, «Ἄλλ' οἱ χριστιανοὶ μήπω νοήσαντες, ὅτι αἱ ἁμαρτίαι ἡμῶν εἰσιν οἱ ἐμποδοῦντες ἡμᾶς καὶ αἱ κακίαι ἡμῶν εἰσιν οἱ τὰ κακὰ προξενοῦντες, πάλιν ἐτέραν ἀφίησιν καθ' ἡμῶν ὀργὴν ἢ τύχη»²¹⁴.

Μετά τη μεγάλη νίκη της Βάρνας ο Μουράτ Β΄ αποφάσισε να εκδικηθεί. Ἐτσι, το 1446 ἔστειλε πολύ στρατό κατά την Ελλάδα κινούμενος από τον βορρά και μέσω της Κεντρικής Ελλάδας προς τον νότο, τον Μοριά. Ο Μουράτ ἔφθασε στις 27 Νοεμβρίου στο Εξαμίλι όπου είχε οχυρωθεί ο δεσπότης Κωνσταντίνος με τον αδελφό του Θωμά, τον δεσπότη της Αχαΐας, και με περίπου 20.000 στρατιώτες για να αμυνθεί. Στην πρότασή του προς τον Μουράτ για ειρήνη, εκείνος απαίτησε την καταστροφή του Εξαμιλίου, ὅρος που δεν ἔγινε αποδεκτός και τα δύο ἀδελφία υπερασπίστηκαν τα τείχη χωρίς αποτέλεσμα²¹⁵. Εκείνοι κατάφεραν να ξεφύγουν, οι Τούρκοι, ὅμως, προέβησαν σε καταστροφές και αιχμαλωσίες ακυρώνοντας για μία ακόμη φορά την προσπάθεια των Βυζαντινῶν για ἄμυνα, «Καὶ ὡς ἐν ὀλίγῳ καὶ αὐτὸς καὶ Θωμᾶς ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ, ... παρεδίδοντο ὑπὸ τῶν Ἀλβανῶν· πλὴν αὐτοὶ τὸν δόλον ἐννοήσαντες ἀπέδρασαν. Ὁ δὲ Μουράτ μέχρις Πατρῶν καὶ Γλαρέντζας δραμῶν καὶ ἀφανισμῶ παραδοὺς πάντα τὰ ἐκεῖ, ὑπανεστρεψε χαλάσας τὰ Ἐξαμίλιον, ἐρείπιον καταλιπὼν αὐτό, αἰχμαλωτεύσας πλῆθος λαοῦ, ἐπέκεινα χιλιάδας ἐξήκοντα»²¹⁶. Μετά αυτή την εξέλιξη, ο Κωνσταντίνος και ο Θωμάς ἔγιναν υποτελεῖς του Σουλτάνου²¹⁷.

Ο ἐπόμενος στόχος του Μουράτ Β΄ ἦταν ο Ουνάδης, ο αντιβασιλέας πλέον της Ουγγαρίας, ο οποίος προσπαθοῦσε να ξεσηκώσει μία νέα σταυροφορία ἐναντίον των Τούρκων σε μία προσπάθεια να ἀπαντήσει για την ἥττα των Χριστιανῶν στη Βάρνα. Δεν τα κατάφερε, ὅμως, αφού ο Σουλτάνος τον νίκησε κατά κράτος στη μάχη του Κοσσυφοπεδίου της Σερβίας τον Οκτώβριο του 1448²¹⁸.

Λίγο μετά την μάχη του Κοσσυφοπεδίου, στις 31 Οκτωβρίου του 1448, ἀπεβίωσε ἀτεκνος σε ηλικία 56 ἐτῶν ο αυτοκράτορας Ἰωάννης Η΄, «καὶ τῇ λαΐ᾽ τοῦ ὀκτωβρίου μηνὸς τοῦ νζ^{ου} ἔτους ἀπέθανε καὶ «βασιλεὺς κῦρ Ἰωάννης χρονῶν ὑπάρχων

²¹³ Nicol (1997) 158

²¹⁴ Δούκας (1997) XXXII.5

²¹⁵ Runciman (2017) 97-98

²¹⁶ Στο ἴδιο, XXXII.7

²¹⁷ Nicol (1997) 159

²¹⁸ Ostrogorsky (2006) 270

νστ' καὶ μηνῶν ι' καὶ ἡμερῶν ιε', καὶ ἐτάφη τῇ α' νοεμβρίου εἰς τὴν μονὴν τοῦ Παντοκράτορος αὐτοκρατορήσας χρόνους κγ' καὶ μῆνας γ' καὶ ἡμέρας ι'»²¹⁹. Ἦταν ιδιαίτερα καταπονημένος και μάλλον δυστυχισμένος αφού, παρά την τεράστια προσπάθεια που κατέβαλε να διασφαλίσει βοήθεια απέναντι στους Οθωμανούς πλήρωσε ακριβὰ την συμμετοχή του στη σύνοδο της Φλωρεντίας και την αποδοχή του ὄρου της Ἐνώσης. Δυστυχῶς, δεν εἶχε κερδίσει τίποτε παρά μόνον ἴσως την περιφρόνηση μεγάλης μερίδας του λαοῦ του. Μετά την επιστροφή του ἀπὸ την Ἰταλία κλήθηκε να αντιμετωπίσει την ἀπώλεια της συζύγου του που εἶχε πεθάνει ἀπὸ την πανώλη κατὰ την ἀπουσία του και τις συγκρούσεις των ἀδελφῶν του στην Πελοπόννησο. Ανέχθηκε την ἀμφισβήτηση πρὸς εκείνον στην πρωτεύουσα και φρόντισε με ὅλες τους τις δυνάμεις να προετοιμάσει κατὰ το δυνατόν την Κωνσταντινούπολη ἀπέναντι σε μία ἐπίθεση των Τούρκων που φαινόταν ἀναπόφευκτη²²⁰.

²¹⁹ Σφραντζής (2006) XXVIII.7

²²⁰ Runciman (32005) 56

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Είναι γνωστό ότι η ένωση ήταν ένα πολιτικό εγχείρημα του Ιωάννη Η΄ για να φέρει την πολυπόθητη στρατιωτική και οικονομική βοήθεια των δυτικών. Με τις πράξεις του μετά τη σύνοδο απέδειξε ότι δεν επιθυμούσε την ένωση. Δεν αποδεχόταν επίσης την πρωτοκαθεδρία του πάπα, και αυτό φαίνεται από το γεγονός ότι ποτέ δεν έκανε την επίσημη δημοσίευση του Όρου της ένωσης, αντιθέτως έστειλε επιστολή στους Πατριάρχες Αντιοχείας, Ιεροσολύμων και Αλεξανδρείας για να τους τονίσει ότι δεν είχε αλλάξει κάτι στο λειτουργικό και δογματικό κομμάτι της Ορθόδοξης Εκκλησίας μετά την ένωση των εκκλησιών. Η επίσημη αποδοχή του ενωτικού όρου έγινε τέσσερα χρόνια μετά το θάνατο του Ιωάννη Η΄, στις 12 Δεκεμβρίου 1452 από τον αδερφό του, τελευταίο αυτοκράτορα του βυζαντίου Κωνσταντίνο ΙΑ΄ Παλαιολόγο.

Τον Ιωάννη Η΄ φαίνεται ότι τον απασχολεί το πως θα σώσει την αυτοκρατορία από τους Οθωμανούς. Δεν λαμβάνει, όμως, σοβαρά υπόψη του τα λεγόμενα του πατέρα του Μανουήλ Β΄, ότι, δηλαδή, η ένωση των εκκλησιών το μόνο που θα καταφέρει θα είναι εσωτερική διχόνοια στην αυτοκρατορία. Αντίθετοι με αυτή την κίνηση του αυτοκράτορα ήταν και οι Μάρκος Ευγενικός, Γεώργιος Πλήθων Γεμιστός και Γεώργιος Σχολάριος, και οι τρεις ακολούθησαν την ορθόδοξη αποστολή στην Ιταλία. Ακόμα και οι Ιστορικοί της εποχής δεν έβλεπαν πώς αυτή η ένωση θα μπορούσε να γίνει με ίσους όρους και να ωφελήσει το χριστιανισμό, ακόμα και ο Γεώργιος Φραντζής που ήταν από τους ιστορικούς που ήθελαν και πίστευαν ότι μια ένωση των δύο εκκλησιών θα δυνάμωνε την αυτοκρατορία, έγραψε ότι η σύνοδος Φερράρας-Φλωρεντίας ήταν μια σύνοδος που δεν ωφέλησε σε τίποτα. Η ένωση αυτή ισχυροποίησε τη θέση του πάπα έναντι των αντιπάλων του στην καθολική εκκλησία, δεν βοήθησε, όμως, καθόλου την Αυτοκρατορία. Αντιθέτως δημιούργησε εσωτερική έριδα και διχόνοια ματαιώνοντας με αυτόν τον τρόπο τα σχέδια του Αυτοκράτορα. Ο Ιωάννης είχε προδώσει την Εκκλησία του, τον λαό του και τις ελπίδες τους, γεγονός που έγινε προφανές μετά την ήττα των Χριστιανών στη Βάρνα, και είχε κερδίσει την απαξίωση και την αντιπάθεια των υπηκόων του.

Λίγες ημέρες μετά την ήττα στο Κοσσυφοπέδιο ο Ιωάννης πεθαίνει απογοητευμένος και βαθύτατα θλιμμένος. Έκανε ό,τι έκρινε προσφορότερο για την Αυτοκρατορία με τις δυνάμεις που διέθετε, εντούτοις η κατάσταση ήταν ήδη μη

αναστρέψιμη. Η αυτοκρατορία ταλαιπωρημένη από εσωτερικές έριδες και εξωτερικές απειλές βάδιζε προς το τέλος της.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ανάστος, Μ. (1979). «Οι Νορμανδοί και το σχίσμα του 1054», στο: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος Η΄, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, σσ. 263-264.
- Ανάστος, Μ. (1980). «Φερράρα-Φλωρεντία 1438-1439», στο: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος Θ΄, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, σσ. 381-383.
- Αργυρίου, Α. (1996). *Μακαρίου του Μακρή Συγγράμματα*, Βυζαντινά Κείμενα και Μελέται 25, Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών, Θεσσαλονίκη.
- Γιόκαρης, Κ. (2015). *Σύντομη Ιστορία των Αυτοκρατόρων του Βυζαντίου*, εκδ. Κοράλλι, Αθήνα.
- Δούκας, Μ. (1997). *Βυζαντινοτουρκική ιστορία* (μετάφραση-εισαγωγή-επιμέλεια Β. Καραλής), εκδ. Κανάκη, Αθήνα.
- Ευγενικός, Μ. (1997). *Έάλω Θεσσαλονίκη. Θρήνος για τήν άλωση του 1430* (επιμ. έκδ. Μ. Πιλαβάκης, μτφρ. Δ. Βαμβακάς), εκδ. Παπαδημητρίου, Θεσσαλονίκη.
- Ζαχαριάδου, Ε. (1980). «Η επέκταση των Οθωμανών στην Ευρώπη ως την Άλωση της Κωνσταντινούπολης», στο: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* Θ΄, σσ. 184-213, Αθήνα.
- Καρπόζηλος, Α. (2015). *Βυζαντινοί ιστορικοί και χρονογράφοι*, τ. Δ΄ (13ος-15ος αι.), εκδ. Κανάκη, Αθήνα.
- Κοτζάμπαση, Σ. (2017). «Δυτικές πριγκίπισσες στην αυλή των Παλαιολόγων», στο: *Το Βυζάντιο κατά τους Παλαιολόγειους χρόνους: Σχέσεις Ανατολής και Δύσεως και αφετηρία του Νέου Ελληνισμού* (επιμ. Γ. Ξανθάκη-Καραμάνου), εκδ. Παπαζήση, Αθήνα.
- Κωστής, Κ. (1995). *Στον καιρό της πανώλης. Εικόνες από τις κοινωνίες της ελληνικής χερσονήσου, 14^{ος}-19^{ος} αιώνας*, ΠΕΚ, Ηράκλειο.
- Μαλτέζου, Χ. (1980). «Το Δεσποτάτο του Μορέως», στο: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* Θ΄, σσ. 282-291, Αθήνα.

- Μπαλόγλου, Χ. (2016-2017). «Βησσαρίωνος έργα και ημέραι», *Βυζαντινός Δόμος 25* (ειδικό αφιέρωμα, Βησσαρίων εκ Τραπεζούντος του Πόντου. Λόγιος του Βυζαντίου και του Δυτικού Αναγεννησιακού 15^{ου} αιώνα), Θεσσαλονίκη
- Νεράντζη-Βαρμάζη, Β. (2007). *Βυζαντινή Ιστορία 324-1453*, εκδ. Μάτι, Κατερίνη.
- Nicol, D. (1996). *Οι τελευταίοι αιώνες του Βυζαντίου 1261-1453* (μτφρ. Σ. Κομνηνός), εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα.
- Nicol, D. (1997). *Το τέλος της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας* (μτφρ. Μ. Μπλέτας), εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα.
- Norwich, J.J. (1999). *Σύντομη ιστορία του Βυζαντίου* (μτφρ. Δ.Π. Κωστελένος), εκδ. Γκοβόστης, Αθήνα.
- Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Μ. (1979). «Εκκλησία και Κράτος», στο: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος Η', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, σσ. 86-97.
- Ostrogorsky, G. (⁸2006). *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους* (μτφρ. Ι. Παναγόπουλος), τόμοι Β', Γ', εκδ. Σ. Βασιλόπουλος, Αθήνα.
- Papadakis, A. (1991). «Sylvester Syropoulos», στο: *The Oxford Dictionary of Byzantium* (επιμ. Α. Kazhdan - Α.Μ. Talbot - Α. Cutler - Τ.Ε. Gregory - Ν. Sevcenko), τ. 3, Ο.Υ.Ρ.
- Παπαρρηγόπουλος, Κ. (χ.χ). *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος Ζ', εκδ. Μπούρα, Αθήνα.
- Πηγαδιώτη, Ε. (2019). *Η συμβολή των λογίων του Βυζαντίου στην Ιταλική Αναγέννηση. Ο Βησσαρίων και ο κύκλος του*, Αδημοσίευτη Μεταπτυχιακή Εργασία, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, Τμήμα Φιλολογίας - ΙΝ.Ε.ΒΥ.ΠΙ, Μυστράς.
- Ράνσιμαν, Σ. (2008). *Δύση και Ανατολή σέ Σχίσμα* (μτφρ. Χ. Μακρόπουλος), εκδ. Έν πλῶ, Αθήνα.
- Runciman, S. (³2005). *Η Άλωση της Κωνσταντινούπολης* (μτφρ. Ν. Νικολούδης), εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα.
- Runciman, S. (2017). *Μυστράς* (μτφρ. Π. Κορρέ και Τ. Καπατσώρη), εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα.

- Runciman, S. (³1992). *The Great Church in Captivity*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Σαββίδης, Κ. Γ. Α. (²2003). *Ιστορία του Βυζαντίου με αποσπάσματα από τις πηγές*. τ. Γ': 1025-1461 μ.Χ. *Η Ύστερη Βυζαντινή Αυτοκρατορία και ο Μεσαιωνικός Ελληνισμός*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα.
- Σαββίδης, Κ. Γ. Α. – Hendricks, B. (³2019). *Εισαγωγή στη Βυζαντινή Ιστορία (284-1461)* (μτφρ. Α. Κονδύλης), εκδ. Ηρόδοτος, Αθήνα.
- Setton, K. (2008). *Το Βυζαντινό υπόβαθρο της Ιταλικής Αναγέννησης* (μτφρ. Μ. Οικονόμου), Εκδ. Εκάτη, Αθήνα.
- Σταθακόπουλος, Δ. (2016). *Μικρή Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας* (μτφρ. Π. Γεωργίου), εκδ. Πατάκη, Αθήνα.
- Συρόπουλος, Σ. (1971). *Απομνημονεύματα της εν Φλωρεντία Συνόδου*, Έκδοση V, Laurent, Roma 1971.
- Σφραντζής, Γ. (2006). *Βραχύ Χρονικό* (εισαγωγή-μετάφραση-επιμέλεια Δ. Μονιού), εκδ. Κανάκη, Αθήνα.
- Treadgold, W. (2007). *Βυζάντιο. Επίτομη Ιστορία* (μτφρ. Γ. Λεβενιώτης), εκδ. Θύραθεν, Θεσσαλονίκη.
- Τσάρας, Γ. (1985). *Η τελευταία άλωση της Θεσσαλονίκης (1430)*, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη.

ΔΙΚΤΥΟΓΡΑΦΙΑ

- Syropoulos, S. (2008). The memoirs of Sylvester Syropoulos [V. Laurent Les 'memoires' de Sylvestre Syropoulos sur le Concile de Florence (1438-1439), Paris: CNRS, 1971, pp. 196ff.] στο: www.syropoulos.co.uk/translation.htm τελευταία επίσκεψη 20/2/2022.

Περίληψη

Ο Ιωάννης Η΄ Παλαιολόγος έγινε αυτοκράτορας σε μια δύσκολη περίοδο όταν η αυτοκρατορία ήταν αποδυναμωμένη και οικονομικά εξασθενημένη. Οι Τούρκοι είχαν γίνει πολύ επικίνδυνοι και αναγκάστηκε να συνθηκολογήσει το 1425 με δυσμενείς όρους. Προσπάθησε να σώσει την απέραντη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, ζητώντας τη βοήθεια της Δύσης, με την ένωση των Εκκλησιών και τη Σύνοδο της Φερράρας - Φλωρεντίας 1438-39. Οι αποφάσεις όμως της Συνόδου έβρισκαν αντίθετους την πλειονότητα των ορθοδόξων χριστιανών. Η ένωση αυτή ποτέ δεν βοήθησε τους βυζαντινούς, αντιθέτως τους χώρισε σε δυο ομάδες, τους ενωτικούς και τους ανθενωτικούς. Η κατάσταση όσο πέραγε ο καιρός όλο και δυσκόλευε περισσότερο, καθώς η βοήθεια ποτέ δεν έφτασε από τους δυτικούς. Ο θάνατός του βρήκε την αυτοκρατορία διαλυμένη, με μόνο τμήμα την Κωνσταντινούπολη και το Δεσποτάτο του Μορέως.

Λέξεις Κλειδιά

Ιωάννης Η΄ Παλαιολόγος, Κωνσταντινούπολη, Σύνοδος Φερράρας-Φλωρεντίας, Αυτοκράτορας, Δύση, Ένωση Εκκλησιών.

Summary

John VIII Palaiologos became emperor during a very difficult period, since the empire was diminished and financially weakened. The Ottoman Turks had become very dangerous and in 1425 he was forced to capitulate with unfavourable conditions. He tried to save the vast Byzantine Empire by asking help from the West, through the Union of the Churches and the Council of Ferrara-Florence. The decisions, however, of the Council did not agree with the Greek population, since the majority of the Orthodox Christians was against them. The help from the West never arrived. He died, while the empire had fallen apart. What had still remained of the Empire was Constantinople and the Despotate of Morea.

Key Words

John VIII Palaeologus, Constantinople, Ferrara-Florence Synod, Emperor, West, Church Union.